

PRISTUP RELIGIJSKOJ PROBLEMATICI NA TEMELJU SABORSKIH SMJERNICA I DANAŠNJEGA RAZVOJA

Nikola DOGAN, Đakovo

Sažetak

Naslov ovoga rada upućuje na religijsku problematiku, kako na zasjedanjima Drugoga vatikanskoga sabora, tako i na vrijeme nakon Sabora, sve do danas. Religijska problematika nije bila središnja tema Drugoga vatikanskog sabora. Neki su tadašnji mislioci tražili da Crkva na Saboru rekne pozitivnu misao o židovskom narodu, njegovoj patnji u drugom svjetskom ratu i o mogućnosti ispravka nekih negativnih misli o Židovima u katoličkoj teologiji, prije svega u liturgijskom govoru. Papa Ivan XXIII. tu je misao prihvatio i tako je započelo jedno novo razdoblje za saborsku religijsku problematiku. Biskupi iz bliskoistočnih zemalja molili su da se na Saboru raspravlja i o odnosu kršćanstva prema muslimanima i islamu. U tijeku svih tih previranja tematski je došao na red govor i o azijskim religijama i o odnosu kršćana prema njima. Ovaj rad nastoji pratiti te rasprave, posebice one koje su se odvijale nakon Sabora kao što je relativizam, da bi se na koncu pružio pregled i današnjeg stanja religijske problematika, koji se očituje u religioznosti New Agea.

Ključne riječi: 'deicidium', anonimni kršćani, Ecclesiam suam, dijalog, zrake Istine, Nostra aetate, relativizam, teocentrizam, ezoterizam, teologija religija.

I. DIO: ZANIMANJE ZA RELIGIJSKU PROBLEMATIKU

1. Crkva i modernistički izazovi

Religijska problematika, kako je danas poznajemo, nije bila središnja ni velika problematika Drugoga vatikanskog sabora. Drugi vatikanski sabor imao je pred očima, prije svega, mjesto i ulogu Crkve u suvremenom svijetu. Oko te se središnje kritične problematike i kretao čitav rad Drugoga vatikanskog sabora. Od početka dvadesetoga stoljeća pa preko teških dana prvoga i drugoga svjetskoga rata na velikoj pozornici europskoga duha prevladavala je modernistička misao, s jedne strane, i antimodernistički odgovor Crkve, s druge strane. Samo dvadeseto stoljeće započelo je oštrim odgovorima i dokumentima crkvenoga učiteljstva u kojemu se reflektirala sva problematika prijašnjih stoljeća. Mogli bismo reći da je na početku stoljeća još buktao oganj nedovršenih i nedorečenih odnosa između

Crkve i modernoga svijeta. U jednome i isključivom svijetu, u kojemu je Crkva kao i čitavo kršćanstvo bilo gurnuto na rub modernoga života, Crkva je tražila nove puteve i načine da to riješi. U pitanju je bio sam identitet kršćanskoga nauka i smisao crkvenoga života.

Alfred Loisy i njegovo programatsko djelo *L'Évangile et l'Église* iz 1902. godine, George Tyrell, E. Le Roy, E. Dimnet, A. Houtin i drugi modernisti izazvali su jak odgovor Učiteljstva Crkve. Čitava je Božja objava, prema modernistima, svedena na ljudsku spoznaju i kulturu u kojoj se ona očituje. Zaključak je modernista: objava je čovjekova samospoznaja i ništa drugo. U tom kontekstu mogu se razumjeti i neki jači zahvati Učiteljstva, kao što je dekret *Lamentabili* od 3. srpnja 1907. godine u kojem se raspravlja o krivim postavkama modernističkoga pokreta i, istovremeno, izlaže sadržaj o pravome katoličkom nauku. Iste godine, 8. rujna 1907., obznanjena je enciklika *Pascendi dominici gregis* o čitavoj toj problematici. U njoj se određuje izvor i korijen čitave problematike. »Modernisti filozofiju religije postavljaju na onaj temelj, koji običnim jezikom zovu agnosticizam.«¹ Kant, Schleiermacher, Hegel, Ritschl, Sabatier i mnogi drugi tumačili su Božju objavu, a onda i samu Crkvu, kao plod ljudske podsvijesti i čovjekova samoostvarivanja. To su bili problemi koji su duboko i kroz duge godine obilježili život Crkve. Govor o religiji kao takvoj u ovome razdoblju ne postoji, jer je religija svedena na čovjekovu svijet i proces njezina sazrijevanja. Teologija je u tom razdoblju najviše zaokupljena vlastitim identitetom.

I zato je razumljivo da i Drugi vatikanski sabor nema u središtu religioznu tematiku, nego prije svega eklezijalnu problematiku. Papa Ivan XXIII. osjetio je bilo vremena i potrebu suvremene Crkve i 25. siječnja 1959. najavio namjeru da sazove opći ekumenski sabor koji bi o svim tim problemima progovorio na razini univerzalne Crkve i tražio nove načine života za Crkvu.² Tri godine su trajale pripreme i u tim žurnim i brižljivo pripremanim materijalima nakupilo se dosta gorućih problema koje je valjalo riješiti. Papa je već 1959. godine ukinuo riječi o 'zlobi i perfidnosti' židovskoga naroda, koje se se nalazile u obredu Velikoga petka za Rimsku biskupiju. U isto vrijeme Papa Ivan XXIII. vodi 9. lipnja 1960. godine intenzivne razgovore s jednim od tada vrlo uglednih židovskih mislilaca i povjesničara, Jules Isaacom, rođenim 1877. godine u Bretanji, a koji je čitav život

---

¹ »Philosophiae religiosae fundamentum in doctrina illa modernistae ponunt, quam vulgo agnosticisimum vocant«. Ep. encycl. 'Pascendi dominici gregis', u: DENZINGER, H./SCHÖNMETZER, A., *Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*, br. 3475, Herder, Friburgi Brisgoviae, 1976., str. 675.

² Usp. G. MARTINA, »Il contesto storico in cui è nata l'idea di un nuovo concilio ecumenico«, u: R. LATOURELLE, (a cura di), *Vaticano II: Bilancio e prospettive*. Venticinque anni dopo, 1962.-1987., Cittadella editrice, Assisi, 1987., str. 27-82.

posvetio reviziji kršćanskoga nauka o Židovima i o židovskome narodu.³ On je tražio da se u kršćanskom nauku, ako je moguće, izbriše riječ *deicidium* (bogo-ubojstvo) za koje se optužuje židovski narod i da se ne ponavlja kako je povijest židovskoga naroda, zapravo, kazna za to djelo. I tu, zapravo, počinju i prvi tragovi razgovora o religijama na Drugome vatikanskom saboru. Papa Ivan XXIII. već je 18. rujna 1960. godine zadužio kardinala Augustina Beu da pripremi deklaraciju u vezi sa židovskim narodom. Razmišljajući o tim temama neki su krugovi u Rimu sumnjičavo gledali na to i kritički se o toj temi izjašnjavali. »Državni tajnik, kardinal Amleto Cicognani, primijetio je da se radi o suvišnom tekstu: veze između kršćana i Židova bile su jasne i općenito je poznato da će Židovi biti prihvaćeni s ljubavlju, kada se budu obratili.«⁴

Razdoblje prije samoga održavanja Drugog vatikanskog sabora imalo je neka svoja razmišljanja o problemu odnosa kršćanstva i nekršćanskih religija. U pripremnim godinama uoči početka rada Drugoga vatikanskog sabora jedan od najpoznatijih katoličkih teologa, Karl Rahner, izlazi u javnost s jednom svojom idejom, koja će označiti i to razdoblje, ali i sam rad *Drugoga vatikanskog sabora*. »Na predavanju koje je Rahner održao u bavarskom mjestu Eichstätt 1961. godine o temi Kršćanstvo i nekršćanske religije, koje je naknadno uvršteno u V. svezak Teoloških spisa (1962.), Rahner je oblikovao tezu o »anonimnim kršćanima«.⁵ Rahner je pošao od teološkog uvjerenja da je svaki čovjek duh i da je po naravi kao takav trajno na putu prema onoj spoznaji koja će ga, konačno, smiriti.⁶ Čovjek u sebi, u svojoj naravi, nosi jednu odrednicu koja mu svjedoči da je na putu prema istini. »Rahner je smatrao kao nešto samo po sebi razumljivo, da je kod promišljanja fenomena svjetskih religija, jedino i pravo pitanje ono o spasenju nekršćana. Pred pitanjem o spasenju izgleda razlika između pojedinih religija u konačnici nevažnim.«⁷

Spoznavajući svijet oko sebe čovjek očituje naravno presezanje za puninom istine. Stoga se može reći, zaključuje Rahner, da svaki čovjek stoji pod »nadnaravnim egzistencijalom«.⁸ I ako takav čovjek vjeruje u svoj nadnaravni egzistencijal, koji Rahner poistovjećuje s milošću Božjom, ako po njemu živi i prema njemu se u životu ravna tada je to »anonimni kršćanin«, odnosno čovjek koji i kad ne zna za Krista, a po njegovu zakonu živi, može se spasiti. »⁹ Anonimno kršćan-

³ Usp. P. STEFANI, *Chiesa, ebraismo e altre religioni*. Commento alla »Nostra aetate«, Edizioni Messaggero, Padova, 1998.

⁴ P. STEFANI, *Chiesa, ebraismo e altre religioni*, str. 55.

⁵ R. GIBELLINI, *Teologija dvadesetog stoljeća*, KS, Zagreb, 1999., str. 509.

⁶ K. RAHNER, »Die anonymen Christen«, u: Karl RAHNER, *Schriften zur Theologie*, Band VI, Benzinger Verlag, Einsiedeln, 1968., str. 545-554.

⁷ J. RATZINGER, *Vjera, istina, tolerancija*, str. 15.

⁸ K. RAHNER, *Die anonymen Christen*, str. 549.

stvo' računa ponajprije na unutrašnju pobožanstvenujuću milost prije krštenja... Zapravo, svaki se čovjek može nazvati 'anonimnim kršćaninom', jer stoji pod neposrednom i univerzalnom spasilačkom Božjom voljom, pod nadnaravnim univerzalnim egzistencijalom, tako da iz te situacije ne može ni izbjegnuti... Jedina granica jest vjernost vlastitoj savjesti... «⁹

Pravi razlog za takav stav Karl Rahner će pobliže objasniti sljedećim mislima. »Čovjek je duh, to znači, on svoj život živi u trajnoj pruženosti prema Apolutnome, on je u otvorenosti prema Bogu... On je čovjek po tomu, što je uvijek na putu prema Bogu, zna li on to izričito ili, želi li on to ili ne, jer on je uvijek neizmijerna otvorenost za Boga«. ¹⁰ Čovjek je, stoga, po naravi otvoren za Boga, što je za Rahnera prva istina metafizičke antropologije, jer čovjek je po svojoj konstituciji »otvoreno uho« za komunikaciju s Bogom. On je »slušatelj riječi«, što mu određuje i način života. Iz toga konteksta Rahner zaključuje da je svaki čovjek okrenut Bogu, čak i ako za njega nije nikada ni čuo. »Utjecaj Rahnerova razmišljanja na saborski govor o religijama bio je nesumnjivo velik, iako ne i jedini. Međutim, treba reći da II. vatikanski sabor nije ponudio nikakvu sustavnu niti imalo razrađenu teologiju religija.«¹¹

2. Pitanje odnosa prema nekršćanskim religijama

Mnogi su se teolozi tijekom prijesaborskoga vremena počeli zanimati za ovu problematiku. Tako je svojevremeno i J. Daniélou raspravljao o potrebi novoga govora o religijama, potom H. Maurier, L. Elders, A. Seumosi, H. de Lubac, Hans Urs von Balthasar, H. Fries, J. Masson, C. Papali, J. Ratzinger. Jedan od prvih istražitelja ovoga područja bio je H.R. Schlette. »Strogo ekleziocentričnom izrazu *Extra Ecclesiam nulla salus* (Izvan Crkve nema spasenja) suportstavlja se teološki izraz *Facienti quod in se est, Deus non denegat gratiam* (Onome koji čini što je u njegovoj moći, Bog ne uskraćuje milost)... S tim u vezi je Heinz Rober Schlette u djelu *Religije kao tema teologije* (1963.), jednim od prvih sustavnih pokušaja postavljanja problema teologije religija, priznao: 'Ovdje se nalazimo pred dogmat-ski novim terenom, koji se može usprediti s bijelim zonama starih zbirki zemljopisnih karata'.«¹² Ipak, valja spomenuti i druge radove na tom području, iako je to

---

⁹ I. ČAGALJ, »Anonimno kršćanstvo u djelima Karla Rahnera«, u: *CuS*, XI., 4/1976., Split, str. 336-339., ovdje str. 337.

¹⁰ K. RAHNER, *Hörer des Wortes*. Zur Grundlegung einer Religionsphilosophie, neu bearbeitet von J.B. Metz, Kösel-Verlag, München, 1969., str. 86.

¹¹ N. BIŽACA, »Teologija religija: modeli i neke strukturalne odrednice«, u: N. HOHNJEC, (pr.), *Kršćanstvo i religije. Zbornik godišnjeg simpozija profesora teologije u Zagrebu, 7. i 8. travnja 1999.*, KS, Zagreb, 2000., str. 49-64., ovdje str. 55-56.

¹² R. GIBELLINI, *Teologija dvadesetog stoljeća*, str. 506.

tek uvodni dio onoga što će se događati na Saboru. »Najpoznatije stajalište u tom smislu bilo je ono koje je zauzeo Jean Daniélou, koji je spremno prihvatio izazov procesa dekolonizacije za misije Crkve. U djelu *Otajstvo spasenja narodâ* (1946.) francuski teolog, koji je izraživao teologiju povijesti, izričito kritizira negativno stajalište Hednirka Kraemera u djelu *Kršćanska poruka u nekršćanskom svijetu* (1938.), kao neuporabljivo za kršćanske misije: nekršćanske religije ne treba promatrati kao prepreke koje je potrebno oboriti, već ih treba smjestiti u plan božanske pedagogije kao pripremu za evanđelje.«¹³

Drugi vatikanski sabor počeo je radom 11. listopada 1962. godine, a već 3. lipnja 1963. papa Ivan XXIII. umire. Novoizabrani papa Pavao VI. nastavlja rad Sabora i uvodi ga u drugo zasjedanje, 29. rujna 1963. godine. U tijeku drugoga zasjedanja u diskusiju je izrasla još jedna religijska tema, a to je islam. Naime, saborski oci iz bliskoistočnih zemalja smatrali su da je potrebno i odnos Crkve prema islamu postaviti na nove osnove, posebice zbog narastanja problema između Arapa i Židova u Palestini. Važno mjesto u ovome okviru ima i osnutak židovske države Izraela 1948. godine, k tomu i opća renesansa židovstva, povratak Židova u Palestinu te jačanje političkog pokreta »*cionizam*«. ¹⁴ Na koncu drugoga zasjedanja Drugog vatikanskog sabora, koncem 1963. godine, dokument koji je o toj problematici predložen saborskim ocima odbačen je, jer jednostavno nije bio prihvatljiv. Kardinal Bea, koji je bio duša čitavoga toga rada, dobio je zadaću da dokument popravi i uredi prema savjetima saborskih otaca. Saborska se rasprava odvijala u veoma snažnom obliku posebice između 28. i 30. rujna 1964. godine. I još je jedno dopunjavanje i dovršavanje toga dokumenta bilo potrebno. Sada su u igri ne samo Židovi i muslimani, nego i hinduisti, ali i budisti. Očito, polje razgovora prošireno je na čitavu nekršćansku religijsku zajednicu.¹⁵

Sam je dokument stalno bio povezivan ili s dekretom o ekumenizmu *Unitatis redintegratio* ili s konstitucijom *De Ecclesia*, ali Tajništvo Sabora odbijalo je

¹³ R. GIBELLINI, *Teologija dvadesetog stoljeća*, str. 508.

¹⁴ »Cionizam (prema hebr. Cijjôn: Sion), židovski nacionalni i politički pokret kojem je svrha povratak Židova u Obećanu zemlju, tj. u Izrael. Zamisao povratka još je od babilonskog sužanjstva bila sastojkom židovske vjere, izražavana u molitvama, obredima, hodočašćima, pa i u mesijanskim pokretima. Cionizam kao novojeikovni politički pokret ima izvor u gibanjima iz sredine XIX. st. u središnjoj i istočnoj Europi«. *Opći Religijski Leksikon*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2002., str. 147.

¹⁵ »Ako se pravo sjećam, najprije se pomišljalo na jednu izjavu o odnosu Crkve i židovstva; ona se pokazala neophodnom zbog dramatičnih događaja za vrijeme nacističke vladavine. Tako je novo promišljanje odnosa kršćana prema Židovima moralo postati koncilskom temom. Istočni su pak kršćani, koji povijesna iskustva Zapada nisu mogli smatrati svojim iskustvima, držali takvu izjavu opravdanom samo u slučaju ako istodobno s tim bude govora i o islamu. Nakon toga proširenja tematskoga luka došlo je gotovo samo po sebi do toga da se moralo pokušati reći nešto o svijetu nekršćanskih religija u cjelini«. J. RATZINGER, *Vjera, istina, tolerancija*. Kršćanstvo i svjetske religije, KS, Zagreb, 2004., str. 14.

takvu namjeru i zastupalo misao da Sabor, u tome trenutku, mora obznaniti jedan zaseban dokument, da se izjasni u jednoj deklaraciji o odnosu Crkve prema drugim, odnosno nekršćanskim religijama.¹⁶ Kardinal Bea je 14. listopada 1965. godine izložio nov dokument pod nazivom *Deklaracija o odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama*. Sabor je odlučio prihvatiti taj dokument i na taj način stvoriti novo ozračje u vezi s tom problematike, koja je stoljećima bila isključivo i jednoznačno tumačena.¹⁷ Papa Pavao VI. proglasio je taj dokument 28. listopada 1965. godine pod imenom *Deklaracija Nostra aetate* o odnosu Katoličke Crkve prema nekršćanskim religijama. Put do ovoga dokumenta bio je na saborskim zasjedanjima dug, pun pitanja i nedorečenih misli, da bi, na koncu, možda i na samom saborskom rubu, taj dokument postao novost čitavoga Sabora. Svakako da je prethodila već i neka teološka priprava za jedan takav stav, koji nije bio baš sistematičan, nego više prigodan i nedovoljno dorečen.

Ali, ta je priprava bila prisutna i prije samoga Sabora, a sada se i oblikovala u jednom dokumentu. U vezi s čitavom ovom problematikom u radu Sabora koji je već započeo, papa Pavao VI. bitno će utjecati na zaključne misli svojom enciklikom *Ecclesiam suam*, od 6. kolovoza 1964. godine, u kojoj daje temeljne odrednice za čitav život Crkve, pa tako i za pitanje odnosa prema nekršćanskim religijama.

3. *Važnost enciklike Ecclesiam suam pape Pavla VI.*

Za pravo i ispravno razumijevanje saborskih dokumenta o odnosu Katoličke Crkve prema nekršćanskim religijama potrebno je upozoriti na još jednu važnu činjenicu, koja se događala tijekom zasjedanja Drugoga vatikanskog sabora. Nakon smrti Ivana XXIII. novi papa Pavao VI. zauzeo se da se Sabor nastavi, te je daljnjem zasjedanju Pavao VI. dao i svoj snažan obol i to prije svega enciklikom *Ec-*

---

¹⁶ »Quoad *substantiam* Declarationis censuit Secretariatatus: propter urgentiam quaestionum, et propter naturam omnino peculiarem problematum, quae in textu tractantur, declarationem specialem omnino necessariam esse, nec sufficere ut materia, de qua in textu agitur, aliis schematibus inseratur. Item putavit textum non ut appendix ad schema De Oecumenismo adiungendum esse, cum de quaestionibus sat diversis agatur. Censuit Ecclesiam debere in hoc Concilio speciali declaratione de sua relatione ad alias religiones explicere agere, et mundum iure talem declarationem expectare«. *Relatio de emendationibus. De textu in genere*, u: ACTA SYNODALIA SACROSANCTI CONCILII OECUMENICI VATICANI II., periodus III, Congregatio generalis CXXVII, 20. novembris 1964, vol. 3, pars 8, Tipis polyglotis vaticanis, 1976., str. 643-648., ovdje str. 643.

¹⁷ »Ekleziocentrizam s isključivošću, koji je plod određenog teološkog sustava ili krivog shvaćanja rečenice *extra Ecclesiam nulla salus*, katolički teolozi više ne brane nakon jasnih tvrdnji Pija XII. i Drugog vatikanskog sabora o mogućnosti spasenja onih koji vidljivo ne pripadaju Crkvi (usp. npr. *Lumen gentium* 16; *Gaudium et spes* 22)«. MEĐUNARODNO TEOLOŠKO POVJERENSTVO, *Kršćanstvo i religije*, KS, Zagreb, 1999., br. 10.

clesiam suam (ES), iz godine 1964. U pitanju je život Crkve u novim i modernim okolnostima, u kojima valja živjeti na nov i suvremen način. O samoj enciklici papa Pavao VI. daje i tumačenje te namjeru: »Možda bismo ovoj enciklici mogli staviti naslov: putovi Crkve. Mi smo naznačili tri puta. Prvi je duhovni. Odnosi se na svijest koju Crkva mora imati i razvijati o samoj sebi. Drugi je moralni. Odnosi se na asketsku, praktičnu i kanonsku obnovu koja je Crkvi potrebna da bi bila u skladu sa spomenutom sviješću, da bi bila čista, sveta, jaka i autentična. Treći je put apostolski. Označili smo ga s danas udomaćenim izrazom: dijalog, razgovor.«¹⁸

Raspravljajući u samoj enciklici s kim bi se taj dijalog, odnosno razgovor, mogao voditi Papa nabraja krugove dijaloga. Na prvome mjestu, ili prvi krug dijaloga jest onaj koji se vodi s čitavim čovječanstvom kao takvim: »Nas se tiče sve što je ljudsko« govori Papa (ES 100). Potom drugi krug dijaloga je dijalog s onima koji u Boga vjeruju, a Papa nastavlja: »Uočavamo nadalje da se oko nas ocrtava drugi krug koji je isto tako beskrajn, ali je nama svakako bliži. U prvome redu to su ljudi koji štiju jednoga i svevišnjega Boga kome se i mi klanjamo. Počnimo od sinova židovskoga naroda koji su dostojni našega poštovanja i naše ljubavi i koji su odani religiji koju mi nazivamo Stari zavjet. Spominjemo dalje i one koji se Bogu klanjaju u skladu sa svojim monoteističkim shvaćanjem, naročito muslimane. U svemu što je u njihovu bogoštovlju dobro i istinito oni zaista zaslužuju naše divljenje. Spominjemo zatim sljedbenike velikih afričkih i azijskih religija« (ES 110).

Završavajući u ovome broju razmišljanje o nekršćanskim religijama i dijalog s njima, Papa na koncu daje i kršćansko mjerilo za taj odnos: »Štoviše, vođeni iskrenošću svoje službe, dužni smo im očitovati vjeru koju vjerujemo: da postoji jedina prava vjera, i to kršćanska, i da gojimo nadu da će je kao takvu upoznati svi koji Boga traže i koji mu se klanjaju« (ES 110). Na koncu Papa priznaje da se i u nekršćanskim religijama nalaze različita duhovna i moralna dobra: »Ne bismo ipak htjeli s poštovanjem ne priznati različita duhovna i moralna dobra koja nalazimo u raznim nekršćanskim religijama« (ES 111). Očito da je ovo za sve sudionike Drugoga vatikanskog sabora bio nov govor i nove perspektive u pitanjima odnosa prema nekršćanskim religijama. Taj se stav i ta se ideja o dijalogu može pronaći i u drugim dokumentima Drugoga vatikanskog sabora, gdje će se dijalog naći prikazan na više razina i na više načina. »Velika, dakle, mogli bismo reći proročka, novost nastupne enciklike pape Pavla VI. *Ecclesiam suam* jest dijalog.«¹⁹ Ta je enciklika »važna za razumijevanje cijelog pontifikata pape Pavla VI.« tvr-

¹⁸ PAPA PAVAO VI., *Enciklika Ecclesiam suam – Crkvu svoju njegove svetosti pape Pavla VI.* Episkopatu, kleru, vjernicima cijele Crkve i svim ljudima dobre volje, KS, Zagreb, 1979., Popratna riječ pape Pavla VI., str. 9.

¹⁹ B. DUDA, *Koncilске teme, ili Misterij kršćanske egzistencije po II. vaticanskom koncilu*, KS, Zagreb, 1992., str. 334.

di poznati profesor i katolički mislilac B. Duda. Možemo onda s pravom reći da su misli iz ove enciklike, a posebice dokumenti Drugoga vatikanskoga sabora o odnosu Katoličke Crkve prema nekršćanskim religijama, potpuna novost i do tada nečuvena hrabrost Katoličke Crkve.

Od drugih dokumenata Drugoga vatikanskog sabora koji govore o odnosu prema nekršćanskim religijama na prvome mjestu ovdje spominjemo Dogmatsku konstituciju *Lumen Gentium* o Crkvi. Drugi se vatikanski sabor jasno izjašnjava o toj problematici: »Oni napokon koji još nisu primili Evanđelje, na različite se načine svrstavaju u Božji Narod. U prvom redu onaj narod kojemu su bili dani zakoni i obećanja i iz kojega se rodio Krist po tijelu, narod po izabranju veoma drag radi svojih otaca, jer se Bog ne kaje za svoje darove i poziv. Ali odluka o spasenju obuhvaća i one koji priznaju Stvoritelja, među kojima su u prvom redu muslimani... Bog nije daleko ni od onih koji traže nepoznatoga Boga u utvarama i u likovima... Oni koji bez krivnje ne poznaju Kristovo Evanđelje i Njegovu Crkvu, a ipak iskreno traže Boga i pod utjecajem milosti nastoje djelom izvršiti Njegovu volju koju su spoznali po glasu savjesti, mogu postići vječno spasenje... Sve što se kod njih nalazi dobro i istinito Crkva smatra pripravom za Evanđelje i kao dano od Onoga koji rasvjetljuje svakoga čovjeka da napokon ima život« (LG 16). Tako govori dogmatska Konstitucija!

U Dekretu *Ad gentes* o misijskoj djelatnosti Crkve, Sabor o odnosu prema nekršćanskim religijama progovara ovim riječima: »No što se god istine i milosti već nalazilo kod pogana, poput skrivene Božje pristunosti, ova djelatnost oslobađa od pogubnih utjecaja i vraća njihovu začetniku Kristu, koji satire đavolsku vlast i odbija mnogostruku zlobu opačina« (AG 9). Sabor pruža i savjet misionarima kako da se prema takvim religioznim tradicijama odnose u misijskim zemljama: »Neka se sužive s njihovim narodima i vjerskim predajama: neka s radošću i poštovanjem otkrivaju *klice Riječi* koje se tu kriju« (AG 11). I Pastoralna konstitucija *Gaudium et spes* o Crkvi u suvremenom svijetu na jednome mjestu pruža sveopću spoznaju o univerzalnosti ljudske religioznosti: »Stvorenje, naime bez Stvoritelja iščezava. Uostalom, svi koji vjeruju, pripadali oni bilo kojoj religiji, uvijek su čuli njegov glas i očitovanje u govoru stvorenja« (GS 36). I još konkretnije: »Naša misao se obraća i svima koji priznaju Boga i u svojim tradicijama čuvaju dragocjene religiozne i humane elemente, želeći da sve na otvoreni dijalog dovede do toga da vjerno primimo poticaje Duha i spremno ih izvršimo« (GS 92).

Govoreći o vjerskoj slobodi Drugi vatikanski sabor svoje odluke iskazuje i u Deklaraciji *Dignitatis humanae* o vjerskoj slobodi te postavlja prvo i dogmatsko načelo o pravoj religiji i odnosu prema onima koji nisu kršćani: »Vjerujemo da ta jedina prava religija postoji u katoličkoj i apostolskoj Crkvi kojoj je Gospodin Isus povjerio zadaću da je raširi među sve ljude, kad je rekao apostolima: 'idite dakle i naučavajte sve narode krsteći ih u ime Oca i Sina i Duha Svetoga, učeći ih da drže sve što god sam vam zapovjedio' (Mt 28, 19-20)« (DH 1). Čini se da su to

nova vremena, iako su ih neki sumnjičavo promatrali držeći da se, zapravo, ništa novoga nije dogodilo nego da su samo akcenti premješteni na druga, odnosno, nova mjesta.²⁰ Ipak, za pravo i ispravno razumijevanje stava Drugoga vatikanskoga sabora prema nekršćanskim religijama potrebno je proučiti središnji dokument o toj problematici, odnosno, valja istražiti i vidjeti što Deklaracija *Nostra aetate* o odnosu Katoličke Crkve prema nekršćanskim religijama jasno govori i tumači.

II. DIO: DEKLARACIJA *NOSTRA AETATE* O ODNOSU KATOLIČKE CRKVE PREMA NEKRŠĆANSKIM RELIGIJAMA

U odnosu na sve druge dokumente Drugoga vatikanskoga sabora deklaracija *Nostra aetate* predstavlja jednu posebnost. Dokumenti Drugoga vatikanskoga sabora, kojih ima šesnaest, razdijeljeni su po važnost i značaju u tri skupine: konstitucije, dekreti i deklaracije. Konstitucije su već po samome imenu dokumenti u kojima je sadržano ono najvažnije za neko područje crkvenoga života i zato predstavljaju konstitutivni temelj pojedinih ustanova. Nakon njih slijede dekreti, odnosno odluke, koje zahvaćaju u pojedina pitanja života Crkve, a koja nisu od prvotne važnosti. K tomu se ubrajaju i deklaracije, izjave, koje su, kako neki drže, najinventivnije iznašašće Drugoga vatikanskoga sabora. U ovu skupinu spada i Deklaracija *Nostra aetate* o odnosu Katoličke Crkve prema nekršćanskim religijama. Iako je to temeljni dokument o toj problematici, on ipak nije obradio ono najbitnije i nije osvijetlio sve elemente teologije religija: »On, međutim, nije sustavno jasno rasvijetlio sve temeljne točke teologije religije«²¹. Deklaracija *Nostra aetate* između svih dokumenata Drugoga vatikanskoga sabora, zanimljivo je, nema puno citiranih mjesta iz Biblije, ne može se pozvati ni na jedan ozbiljniji dokument crkvenoga učiteljstva iz prošlosti, nema važnijih otačkih dokumenata ili naučitelja, a ni posebnih papinskih enciklika. Deklaracija je, jednostavno, nešto nova što u povijesti nije imalo posebno mjesto u životu Crkve. Ona ima samo pet brojeva, dakle, ona je i najmanji dokument Drugoga vatikanskoga sabora.

²⁰ »500 godina kasnije, i ustinu ne preuranjeno, Drugi vatikanski koncil dopušta slobodu religije i vjere: u posebnoj deklaraciji hvali svjetske religije, a u Konstituciji o Crkvi priznaje da svi ljudi dobre volje, da naime i Židovi, muslimani, pripadnici drugih religija, čak i ateisti ('oni koji bez svoje krivnje nisu još došli do jasne spoznaje Boga') mogu barem načelno 'postići vječno spasenje'. Ranije su samo kršćani i prakticirajući kršćani mogli postići spasenje. Potom se pojedinim nekršćanskim individuumima priznala mogućnost spasenja. Sada po svojoj prilici i religije kao takve mogu biti put spasenju. Usporedi li se staro i novo učenje, morat će se ustanoviti promjena epohalnih razmjera u odnosu na ljude izvan 'svete Rimske crkve'. Što se dogodilo? Ne mnogo, umiruju neki katolički teolozi, tek nova 'interpretacija' nepogrešive stare dogmex. H. KÜNG, *Biti kršćanin*, Konzor-Zagreb, Synopsis-Sarajevo, str. 121-122.

²¹ N. BIŽACA, »Kršćanstvo pred nekršćanskim religijama«, u: *CuS*, XIX., 4/1984., Split, str. 316-328., ovdje str. 325.

1. Poticaji i neposredni motivi za deklaraciju Nostra aetate

Iako je to središnji dokument o odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama, on ne obrađuje i ono bitno. »Koncil, naime, nije namjeravao izraditi pravu i vlastitu teologiju religija niti riješiti sve čvorove složenoga problema koji one predstavljaju.«²² Tu je, zapravo, i najveći problem čitavoga govora o teologiji religija, odnosno o njihovu spasonosnom ili nespasonosnom djelovanju u svijetu. Tako i sama deklaracija *Nostra aetate* u svom sadržajnom tekstu daje samo načela o međureligijskom odnosu. »Tema svjetskih religija još je djelomično stajala na rubu; u radu Koncila ona je našla, gotovo bi se reklo, slučajno i po vanjskome opsegu marginalno mjestu u dekretu *Nostra aetate* koji je bio usvojen 28. listopada 1965... Dekret koji je, gotovo bi se reklo, nastao slučajno, naknadno se pokazao kao u posebnoj mjeri smjerodavan za budućnost.«²³ I već samo ime deklaracije, odnosno njezin podnaslov, izaziva neka pitanja. Ako u podnaslovu deklaracije stoji da je to shvaćeno kao odnos *Crkve prema nekršćanskim religijama*, tada bi, drže neki istraživači, trebalo i sam podnaslov prereći na ovaj način: odnos *Crkve prema zajednicama nekršćanskih religija*.²⁴ Čini se da samo ime, naslov deklaracija nije dorečen. S jedne je strane velika organizacija, Crkva, s druge strane su različiti religiozni nauci nekršćanskih religija.

Razlozi za saborsku deklaraciju *Nostra aetate* Sabor vidi u sve većem svjetskom povezivanju među narodima.²⁵ Posebice je to pojava danas koja se često

---

²² P. ROSSANO, »La teologia delle religioni dopo il Concilio vaticano II«, u: M. DHAVAMONY, (a cura di), *Teologia cristiana delle religioni e della missione 'Ad gentes'*, PUG, Roma, 2002., str. 115-124., ovdje str. 119.

²³ J. RATZINGER, *Vjera, istina, tolerancija*, str. 13-14.

²⁴ »La sottotitolazione più adeguata allo spirito e ai contenuti della *Nostra aetate* sarebbe dunque stata una formula del tipo: 'Dichiarazione sulle relazioni tra la chiesa e le comunità religiose non cristiane. Ovviamente l'espressione 'comunità religiose' è in se stessa tuttora piuttosto vaga e bisognosa di molte precisazioni; essa risulterebbe comunque sufficientemente evocativa di un discorso dotato di non trascurabili ripercussioni teologiche ed ecclesiologiche«. P. STEFANI, *Chiesa, ebraismo e altre religioni*, str. 25.

²⁵ »Riječima *Nostra aetate* označena 'Deklaracija o odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama' već na samom početku jasno pokazuje koji poticaj postoji za Crkvu da ponovno odredi svoj odnos prema drugim religijama. To su nama poznate u mnogim pogledima promijenjene prilike u svijetu. Narodi i ljudi različitog podrijetla, različitih rasa, kultura i religija, nisu se samo prostorno zbližili. Obostrano upoznavanje i napor za što boljim razumijevanjem u porastu su. Rijeka informacija preko medija povezuje kontinente i pruža uvid u prije često daleke narode i kulture. Ono što je bilo daleko, postalo je blizu. Mnogobrojni pokreti stanovništva uz sva nova polja napetosti, koja ne treba previdjeti, istodobno su mogućnosti susreta ljudi različitih kultura i religija. Izbjeglice i azilanti reprezentiraju ono što je strano u susjedovoj blizini. Povećan broj turističkih putovanja u daleke zemlje u mnogobrojnih putnika izaziva neposredno opažanje i interes. U području politike traže se dogovori na internacionalnoj razini. Privredni razvitci moraju se danas gledati u svjetskim mjerilima. 'U naše vrijeme', kad se čovječanstvo iz dana u dan sve

naziva mundizacija, globalizacija ili, kako neki analitičari danas tvrde, amerikanizacija svijeta, koja uvijek ima i dvostruko značenje. Jedno je značenje pozitivno, korisno, potrebno za čovjeka. Ipak, neki analitičari upozoravaju i na neke, možda i neočekivane učinke, koji nisu svaki put i dobri i pozitivni. Neki mislioci, opet, upozoravaju kako je sve to skupa ‘američka stvar’. »Važne međunarodne svjetske ideologije izvorno su ‘made in USA’ – kao što je feminizam, zelena ekologija, multikulturalizam i ono što je francuska sociologinja Danièle Hervieu-Léger nazvala ‘ekumenom ljudskih prava’; štoviše, čak i antiamerikanizam crpi nadaleko iz američkih izvora.«²⁶ Globalizacija, koja je svijet počela zahvaćati još prije održavanja Drugoga vatikanskog sabora, imala je za cilj samo jedno: ujediniti svijet na temelju općih i prihvaćenih vrijednosti i sadržaja života. »Globalizacije je postupak u kojemu se društveni ustroj čovječanstva zgušnjava u stalno nastajuću složeniju mrežu, koja se strukturira na osnovi zajedničkih vrijednosti.«²⁷ U tom je kontekstu razumljiv uvodni dio teksta *Nostra aetate*: »U naše vrijeme, kad se ljudski rod iz dana u dan sve uže sjedinjuje i kada rastu međusobne veze između različitih naroda, i Crkva pažljivo promatra u kakvom odnosu stoji prema nekršćanskim religijama. Na osnovi svoje zadaće da promiče jedinstvo i ljubav među ljudima, a također i među narodima, ona prije svega svraća svoju pozornost na ono što je ljudima zajedničko i što ih vodi do međusobnog zajedništva...« (NA 1,1).

Crkva je svjesna svoje misije, svoga poslanja da u svijetu u kojemu živi navješćuje, propovijeda i uprisutnjuje ‘jedinstvo i ljubav među ljudima’. Zbog takve svoje misije ona promatra svijet, uvijek želi biti u svijetu suvremena i na razini svih korisnih i poštenih zauzetosti za bolji svijet, za čovjekov svijet, za svijet Božji. Čovjek kao slika Božja, a to mu je biblijska odrednica, mora biti uvijek u središtu svih društvenih i crkvenih djelovanja i zauzetosti. I tu je negdje i razlog koji je stavljen u sadržaj i razloge deklaracije *Nostra aetate*. Ali, upravo iz toga razloga i sam proces globalizacije, čiji smo, četrdeset godina nakon Drugoga vatikanskog sabora, i mi danas svjedoci mora uzeti u obzir čovjeka i njegovu vrijednost. Čovječnost i iznad svega čovječnost je u procesu globalizacije! »Otuda proizlazi nužan zahtjev za globalizacijom koja će biti uistinu čovječna: ona se mora ostvarivati u poštivanju ukupnosti vrjednota i zahtjeva – onih materijalnih, ali i onih moralnih i duhovnih – pojedinog čovjeka – svakog čovjeka, tko god on bio – i u poštivanju solidarnosti koja povezuje sve ljude kao članove jedne jedine ‘obite-

uže sjedinjuje a veze među različitim narodima rastu...’«. H. BÜRKLE, *Čovjek traži Boga. Religijski pristup*, KS, Zagreb, 2000., str. 47.

²⁶ L.P. BERGER, »Sinnsuche in einer Zeit der Globalisierung«, u: *Stimmen der Zeit*, 12/2000., str. 805-814., ovdje str. 806.

²⁷ J. JOBLIN, »Aktualität des Christentums«, u: *Communio. Internationale katholische Zeitschrift*, Jahrgang 29, Mai-Juni 2000., str. 197-209., ovdje str. 199.

lji'.²⁸ Međutim, danas je na djelu, očito, nešto puno šire i veće od onih iskonskih namjera u globalizaciji, a to je opasnost od promašaja globalizacije. Koliko god je namjera globalizacije humana, to jest volja da se čitavo čovječanstvo ujedini za opće dobro, toliko je prisutna i napast da se to iznevjeri. »S druge strane postoji strah, da će nova kultura, obilježena Hollywoodom i MTV, čitav svijet pretvoriti u divovski Disneyland.«²⁹

2. Teološki i antropološki razlozi za deklaraciju *Nostra aetate*

To su opći razlozi i uzroci razmišljanja Crkve o njezinu odnosu prema nekršćanskim religijama. A polazišta same deklaracije *Nostra aetate* su dva: jedno je teološko, univerzalno i sveobuhvatno, a drugo je antropološko, kako pojedinačno, tako i općeljudsko polazište. Dakle, teološko polazište se poziva na sveopću iskustvenu činjenicu religiozne, ovdje i soteriološke naravi: »Svi su naime narodi jedna zajednica; imaju isti iskon, jer je Bog sav ljudski rod nastanio po svoj površini zemaljskoj; svima je posljednji cilj Bog, čija se providnost i svjedočanstvo dobrote, a i naum spasenja protežu na sve, dok se ne sjedine izabrani u svetom gradu koji će osvijetliti Božji sjaj, gdje će narodi hoditi u njegovu svjetlu« (NA 1, 2). To je prva istina čitavoga kršćanstva da Bog u svojim namjerama ima uvijek isti cilj, čovjeka, kojega je stvorio, dovesti u konačno i pravo stanje života, a to je zajedništvo svih ljudi s Bogom i Boga s ljudima. Bog traži čovjeka i želi ga u zajedništvu sa sobom.³⁰ Zato i Dogmatska konstitucija *Dei Verbum* o božanskoj objavi u prvome, uvodnome broju posebno ističe tu istinu: »Božju Riječ pobožno slušajući i vjerno je priopćujući, Sveti sabor slijedi riječi sv. Ivana, koji veli: 'Navješćujemo vam život vječni koji bijaše kod Oca i pokaza se nama: što smo vidjeli i čuli navješćujemo i vama da i vi imate s nama zajedništvo i da naše zajedništvo bude s Ocem i sa Sinom njegovim Isusom Kristom' (1 Iv 1, 2-3)« (DV 1). Bog je trajno u traženju čovjeka, on se vječno otvara čovjeku kao njegova posljednja misao, smisao i cilj života. »Nauk o Bogu samo je tada kršćanski nauk o Bogu kada

---

²⁸ D. TETTAMANZI, *Kršćanstvo i globalizacija*, Verbum, Split, 2003., str.36.

²⁹ P. BERGER, *Sinnsuche in einer Zeit der Globalisierung*, str. 805.

³⁰ »Bog objavljuje sebe kao moćna da stvara, objavljuje se kao onaj koji je trajno sklon i okrenut svijetu i ljudima. Za Izrael, pogled na stvaranje znači promatranje vlastite prošlosti... Nadilazeći svaki mit glede postojanja svijeta, on gleda Boga na djelu, koji u suverenoj slobodi sve iz ničega doziva u postojanje. U promatranju toga početka Izraelu se razotkriva na čemu se temelji njegova tako čvrsto povezana životna stvarnost u sadašnjosti. Gospodstvo, moć, mudrost i dobrota Božja nerazdvojno su povezani sa stvarnošću u sadašnjosti. Objava stoga znači: Bog ne želi ostati u povučeniosti svoje apsolutne transcendencije; on želi čovjeka (kao stvorenje u zemaljskom raju); i on ujedno tako traži zajedništvo s tim čovjekom (kao svojom slikom i partnerom u stvaranju)«. W. KNOCH, *Bog traži čovjeka*. Objava, Pismo, Predaja, AMATECA sv. 4, KS, Zagreb, 2001., str. 43.

je otvoren prema čovjeku, kada njega u svjetlu Božje samoobjave shvaća kao biće u kojemu se Bog odražava, dapače – u kojemu se sam htio naći – kao vrhunac i završetak samoobjave.«³¹

Drugo polazište, antropološko, ukazuje na stanje čovjekova i njegova svaki-dašnjeg religioznog iskustva, razumljivog i pristupačnog za svakoga koji tu problematiku osjeti, za njezinim rješenjem čezne i traži je. »Ljudi očekuju od različitih religija odgovor o skrivenim zagonetkama ljudske egzistencije koje, kao nekada tako i danas, duboko uzbuđuju ljudska srca: što je čovjek, što je smisao i cilj našega života, što je dobro, a što je grijeh, odakle boli i zašto, koji put vodi do istinske sreće, što je smrt, sud i nagrada nakon smrti i što je, napokon, onaj konačni i neizrecivi misterij koji obuhvaća našu egzistenciju i odakle smo došli i kamo idemo?« (NA 1, 2). Najzanimljivija pojava u ljudskoj povijesti je mnoštvo religija i religioznih tradicija. Zato je u saborskoj raspravi o odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama više saborskih otaca zahtijevalo da se sadržaj i smisao buduće Deklaracije proširi i na druge religije, a ne samo na židovstvo i islam. Tajništvo Sabora ovako izvješćuje: »U vezi s materijom koja se obrađuje mnogi oci drže da se cilj teksta mora proširiti, i da se, osim o muslimanima i Židovima, nešto kaže i o velikim svjetskim religijama; neki su čak prosudili da su religije Afrike i Azije nešto bliže Crkvi nego muslimani.«³² Valja ovdje ukazati na neke pojmove, koji će dublje razjasniti o čemu se, zapravo, radi.

U govoru o religioznom fenomenu u ljudskoj povijesti treba razlikovati: religioznost, religiju i vjeru. Religioznost je duboko ljudska potreba za odgovorom na egzistencijalna pitanja, koja se u ovome broju Deklaracije nabrojena. Ne nalazeći odgovora u sebi čovjek iz sebe izlazi i odgovor traži u nekom vrijednosnom svijetu izvan sebe, što čini bit religije. »Jer čovjek je već po svojoj naravi *homo religiosus* ili *naturaliter religiosus*.«³³ Religioznost je čovjekova karakteristika, njegova duhovna narav i bit njegova bića. A religije, koliko god ih ima, a ima ih na tisuće, odgovor su na čovjekova najdublja pitanja. Sve su religije domišljeni sustavi odgovora i savjeta. Nova komponenta koju ovdje valja istaknuti jest čovjekova vjera, shvaćena kao slobodan i svjestan čin prihvaćanja Božje objave. Tako Božja istina postaje i čovjekova istina. »Različite religije pojavljuju se tako kao putovi na kojima ljudi u traganju za Bogom očekuju odgovore na temeljne probleme ovoga života koji se više ne doživljava u neraskinutu jedinstvu sa Stvoriteljem... U religioznome traganju manifestiraju se potrebitost i čežnja za živim

³¹ W. KNOCH, *Bog traži čovjeka*, str. 67.

³² »Relatio de emendationibus. De textu in genere. Congregatio generalis CXXVII, 20 novembris 1964.«, u: *Acta Synodalia Sacrosancti Concilii Oecumenici Vaticani II*, vol. 3, pars 8, str. 643-648., ovdje str. 643.

³³ J. JUKIĆ, *Lica i maske svetoga*. Ogledi iz društvene religijologije, KS, Zagreb, 1997., str. 21.

Bogom. Ljudima nije dosuđeno u njihovim različitim religijama riješiti *ultimum mysterium*. Oni odražavaju svoje traganje za njim.«³⁴

3. Prirodne religije i zrake Istine

Već smo spomenuli da je deklaracija *Nostra aetate* najmanji dokument između svih šestnaest dokumenata Drugoga vatikanskog sabora. U odnosu na *Konstitutio sacrosanctum concilium*, primjera radi, koja broji 130 članaka, ova ih Deklaracija ima samo 5. A njezin drugi broj upućen je temeljnoj, načelnoj i religijskoj vrijednosnoj analizi različitih religija u odnosu na kršćanstvo. Drugi vatikanski sabor upozorava na povijesnu trajnost religija i religijskih tradicije, koje su uvijek i svugdje prisutne te bi se moglo reći da nema ljudske povijesti bez nekog religijskog fenomena. Sabor tu sveopću religioznu stvarnost načelno naziva »tajanstvena moć« koja zaokuplja čovjekovu pažnju i težnju. »Već od najstarijih pa sve do današnjih vremena nalazimo kod različitih naroda neko zamjećivanje one tajanstvene moći koja je prisutna tokovima svijeta i događajima čovječjeg života, a ponekad dapače priznavanje najvišeg božanstva ili također Oca. To zamjećivanje i priznavanje prožima njihov život dubokim religioznim smislom. A religije, ako su povezane s napretkom kulture, nastoje raščlanjenijim pojmovima i profinjnijim jezikom odgovoriti na ista pitanja.« (NA 2, 1).

Nastavljajući misao o prirodnim religijama kao što su hinduizam, budizam i slične religijske tradicije, Sabor u središte njihova zanimanja stavlja i njihovu najvažniju kvalitetu: prirodne ili povijesne religije nastoje »priteći u pomoć nemiru ljudskog srca predlažući putove, tj. nauke i zapovijedi života i svete obrede.«³⁵ U kontekstu toga govora Sabor će unijeti u svoj govor i jednu novinu, koja, kao takva, do sada nije bila ustaljena u crkvenom govoru o nekršćanskim religijama. Ovdje se općenito očituje vrednovanje tih religijskih tradicija, što je potpuna novost, jer saborski oci zaključuju: »Katolička Crkva ne odbacuje ništa što u tim religijama ima istinita i sveta. S iskrenim poštovanjem promatra te načine djelovanja i življenja, te zapovijedi i nauke, koje, premda se u mnogome razlikuju od onoga što ona sama drži i naučava, ipak nerijetko odražavaju zraku one Istine što

---

³⁴ H. BÜRKLE, *Čovjek traži Boga*, str. 49; Usp. N. DOGAN, *U potrazi za Bogom*. Kršćanin u postmodernom vremenu, Teologija u Đakovu, Đakovo, 2003.

³⁵ »Sequitur dein transitus ad magnas religiones quibus nationes culturae altioris nomen dant. Indicantur breviter principales viae liberationis propositae ab Hinduismo, cum profundis notionibus religiosus, cum strenua methodo vitae asceticae, et cum via devotionis. Exponitur dein nota principalis Buddhismi, scilicet aversio a mundo mutabili et conatus attingendi ad statum permanentis quietis. Ceterae religiones non speciatim nominantur; in genere vero dicitur eas hominibus providere variis modis, scilicet per doctrinas, per praecepta, per ritus«. *Acta Synodalia Sacrosancti Concilii Oecumenici Vaticani II*, Congregatio generalis CXXXVII, periodus III, vol. 3, pars 8, Tipis polyglotis vaticanis, 20 novembris 1964., str. 643-648., ovdje str. 645.

prosvjetljuje sve ljude« (NA 2, 2). Sabor odmah nadodaje i jasnu odrednicu prema vlastitom vjerovanju, da se, možda, ovaj novi odnos prema religijama ne bi krivo shvatilo: »Ali ona bez prekida naviješta i dužna je naviještati Krista, 'koji je put, istina i život' u kome ljudi nalaze puninu religioznog života, u kome je Bog sve sa sobom pomirio« (NA 2, 2). Sabor iskazuje obzir prema drugim religijama, ali istovremeno upozorava da je punina Božje objave u Isusu Kristu. Konačni cilj ove Deklaracije oblikovan je prema čitavoj koncilskoj misli vodilji, a koja se najbolje očituje u enciklici *Ecclesiam suam*.³⁶ Saboru je u susretu s velikim religijama stalo do povezanosti među ljudima na čemu se gradi dijalog kao ključna riječ Drugoga vatikanskog sabora, kao suradnja među narodima i među ljudskim zajednicama.³⁷

4. Objavljene religije: islam, židovstvo

»Crkva gleda s poštovanjem i muslimane, koji se klanjaju jedinomu Bogu, živome i subzistentnome, milosrdnom i svemogućem, stvoritelju neba i zemlje, koji je govorio ljudima. Oni se svom dušom nastoje podložiti njegovim skrovitim odlukama, kao što se Abraham, na koga se islamska vjera rado poziva, podložio Bogu. Oni Isusa, istina, ne priznaju Bogom, ali ga ipak časte kao proroka, a također i njegovu djevičansku majku Mariju. Nju ponekad i pobožno zazivaju. Osim toga iščekuju dan suda, kad će Bog naplatiti svim uskrslim ljudima. Zato cijene moralni život, a Boga štiju napose molitvom, milostinjom i postom. Budući da je tijekom stoljeća između kršćana i muslimana dolazilo do čestih sukoba i neprijateljstava, Sveti Sabor poziva sve da se, zaboravivši što je bilo, iskreno trude oko međusobnog razumijevanja i da zajednički štite i promiču socijalnu pravdu,

³⁶ »Declaratio enim efficacem actionem suscitare debet, ut principia et ipse spiritus in ipsa expressus ab omnibus christifidelibus, immo ab omnibus hominibus in vita propria exercentur atque ita dialogus ille instituat de quo Summus Pontifex in litteris Encyclicis *Ecclesiam suam* agit. Hac in re, id est in fructibus quos Declaratio post Concilium ferre debet et certo feret, stat eius momentum et summus valor«. »Relatio« Augustini em.mi Card. BEA Praesidis Secretariatus ad Christianorum unitatem fovendam, u: *Acta Concilii Vaticani II*, periodus III., Congregatio generalis CXXVII, 20. novembris 1964., str. 649-651., ovdje 649.

³⁷ »Finis Declarationis, enim, ad id non tendit ut expositio completa religionum necnon divergentiae earum inter se et cum religione catholica proponantur. Potius, Sacra Synodus per hanc Declarationem vinculum inter homines et religiones tamquam fundamentum dialogi et cooperationis ostendere voluit. Igitur magis attenditur ad ea quae homines coniungunt et ad mutuum consortium ducunt. Procedendum est, sane, cum prudentia, sed etiam cum fiducia et caritate. Modi et observationes a vobis propositae nobis adiutorium magnum praestabant ut Declaratio, per quam Ecclesia Catholica dialogum fraternum cum magnis religionibus non christianis nunc primo proponit, hic fini magis respondeat«. Augustinus Card. BEA, »Relatio super schema Declarationis 'De Ecclesiae habitudine ad religiones non-christianas'«, u: *Acta Synodalia Sacrosancti Concilii Oecumenici Vaticani II*, periodus IV., Congregatio generalis CXLIX, 14. octobris 1965., vol. 4, pars 4, str. 722-725, ovdje str. 722.

ćudoredna dobra, mir i slobodu za sve ljude« (NA 3). Polazište Sabora je govor o zajedničkim vrijednostima objavljene Istine, odnosno govor o sličnostima između dviju velikih religija, između kršćanstva i islama. Očito je da Sabor u duhu dijaloga ne ulazi raščlambu razlika dogmatskih sadržaja islamske vjeroispovijesti i kršćanstva, nego ukazuje na ono što ih povezuje i što stvara mogućnosti za suživot u modernome, današnjem svijetu, koji je nesporazumima, sukobima i ratovima razdiran. »Dijalog vjere treba na taj način biti praćen zajedničkim djelovanjem koje dobro dolazi pripadnicima obiju religija na temelju različitih pretpostavki društva našega vremena.«³⁸

Sabor dalje nastavlja govor o židovstvu: »Istražujući misterij Crkve, ovaj se Sveti Sabor sjeća veze kojom je narod Novoga saveza duhovno povezan s rodom Abrahamovim. Kristova Crkva priznaje da se počeci njezine vjere i izabranja, po spasonosnom Božjem otajstvu, nalaze već kod patrijarha, Mojsija i proroka... Stoga Crkva ne može zaboraviti da je po onom narodu, s kojim se Bog udostojio iz svog neizrecivog milosrđa sklopiti Stari savez, primila objavu Staroga zavjeta i da je hrani korijen dobre masline u koju su ucijepljene grane-divljake naroda. Jer Crkva vjeruje da je Krist, naš mir, križem pomirio Židove i pogane i oboje u sebi učinio jednim... Kako svjedoči Sveto pismo, Jeruzalem nije spoznao vrijeme svog pohoda, i Židovi velikim dijelom nisu primili evanđelje, dapače, mnogi su se suprotstavili njegovu širenju. Uprkos tomu, prema Apostolu, Židovi ostaju sveudilj vrlo dragi Bogu, čiji su nepožaljeni dar i pozvanje, zbog otaca. Zajedno s prorocima i s istim apostolima očekuju dan, koji je znan samo Bogu, u koji će svi narodi jednim glasom zazivati Gospodina i 'služiti mu jednodušno'... Stoga Crkva, koja osuđuje sve progone protiv bilo kojih ljudi, sjećajući se zajedničke baštine sa Židovima, potaknuta religioznom evanđeoskom ljubavlju a ne političkim motivima, žali mržnju, progone, očitovanje antisemitizma kojima su u bilo koje vrijeme i s bilo koje strane Židovi bili pogođeni. Uostalom, Krist je, kako je Crkva uvijek držala i drži, pretrpio svoju muku i smrt dobrovoljno, neizmjernom ljubavlju, zbog grijeha sviju ljudi, da bi svi postigli spasenje. Dužnost je dakle Crkve kad propovijeda da naviješta Kristov križ kao znak opće Božje ljubavi i izvor svih milosti« (NA 4). Na saborskim raspravama nisu svi sudionici bili oduševljeni Deklaracijom u kojoj bi se posebno govorilo o Židovim, židovstvu i dubljim vezama s kršćanstvom. Posebno tim govorom nisu bili zadovoljni saborski oci s područja Bliskoga istoga.³⁹

---

³⁸ H. BÜRKLE, *Čovjek traži Boga*, str. 57-58.

³⁹ »Textus de Iudaeis a permultis Patribus ut opportunus, immo necessarius in Aula laudatus est. Pauci tantum, preaesertim ex proximo Oriente provenientes, talem Decalarationem non opportunam esse putaverunt... Multi Patres rogaverunt, ut valores religiosi Iudaeorum nostrae aetatis et ideo eorum patrimonium nobiscum commune amplius describantur; alii vero, pauci numero, ut cautius de his sermo fiat, petierunt.« »Relatio de emendationibus. De textu in genere«, u: *Acta Synodalia Sacrosancti Concilii Oecumenici Vaticani II. Congregatio generalis CXXVII.*, Tipis polyglotis vaticanis, 20 novembris 1964, str. 643-648., ovdje str. 647.

Ali, Drugi vatikanski sabor nastavlja svoju novu ideju o odnosu kršćana i nekršćanskih religija te progovara o načelima toga odnosa: »Ne možemo naime zazivati Boga, Oca, ako otklanjamo da se bratski ponašamo prema nekim ljudima, stvorenima na Božju sliku. Odnos se prema Bogu Ocu s odnosom čovjeka prema ljudskoj braći tako povezuje da Pismo kaže: ‘Tko ne ljubi, nije upozano Boga’ (1 Iv 4, 8). Time se uklanja temelj svakoj teoriji ili praksi koja između čovjeka i čovjeka, između naroda i naroda uvodi diskriminaciju u ljudskom dostojanstvu i u pravima koja odatle proizlaze. Crkva, dakle, osuđuje svaku diskriminaciju ljudi koja se provodi zbor rase ili boje, društvenog položaja ili religije kao stranu Kristovu duhu. Zato Sveti Sabor idući tragovima svetih apostola Petra i Pavla, žarko zaklinje kršćane-vjernike da ‘vladajući se lijepo među poganima’ (1 Pt 2, 12), ako je moguće, koliko je do njih, žive u miru sa svim ljudima, tako da budu doista sinovi Oca koji je na nebesima...« (NA 5). Tako je Drugi vatikanski sabor započeo jednu novu epohu odnos prema nekršćanskim religijama koji traje do danas, sa svim onim ljudskim i povijesnim uvjetovanostima, nesporazumima, ali i uspjesima.

III. DIO: VRIJEME NAKON DRUGOG VATIKANSKOG SABORA

1. Vrijeme dijaloga, upoznavanja i susreta

Vrijeme nakon Drugoga vatikanskoga sabora valja podijeliti u dvije skupine događaja, koji će obilježiti četrdeset godina narastajućega zanimanja i traženja religijskih vrijednosti i sadržaja. Na razini Katoličke Crkve započet će intenzivniji rad u ostvarenju dijaloga, kao temeljnoga polazišta koncilске teologije religija. Papa Ivan Pavao II. priredit će u Asizu susret s vođama i poglavarima svih velikih religija svijeta i to prvi put 26. listopada 1986., a drugi put 2002. godine. Ti su susreti izazvali različite komentare i mišljenja koja su išla čak dotle da se pojavio strah od relativizma među religijama.⁴⁰ Vrlo je važan bio i susret koji je poglavar Katoličke Crkve imao s mladim muslimanima, 19. kolovoza 1985., godine u Maroku, u Casablanci. Polazište svih tih susreta bila je misao, zapravo istina, o čovjeku kao Božjem stvorenju. »Stoga moramo respektirati, voljeti i pomoći svakom ljudskom biću, jer je ono Božje stvorenje, i u određenom smislu njegova slika i

⁴⁰ »Nadovezujući se na Asiz – kako 1986. tako i 2002. godine – opetovano se i posve ozbiljno postavilo pitanje: Možemo li to činiti? Ne simulira li se time za veliku većinu ljudi neko zajedništvo kojega u stvarnosti nema? Ne promiče li se ipak tako relativizam – mišljenje kako su razlike među ‘religijama’ zapravo ipak samo nešto pretposljednje? I ne slabi li time ipak ozbiljnost vjere te se tako Bog u konačnici sve dalje odmiče od nas, pa se pojačava naša napuštenost i prepuštenost samima sebi? Takva se pitanja ne smiju olako gurati u stranu. Opasnosti se ne daju zanijekati i ne da se osporiti kako su Asiz, pogotovo 1986. godine, mnogi krivo tumačili.« J. RATZINGER, *Vjera, istina tolerancija*, str. 95.

njegov predstavnik, jer čovjek je put koji vodi prema Bogu.«⁴¹ Govor o čovjeku i Bogu često je predmet službenih nagovora i razmišljanja mnogih crkvenih ljudi, koji na taj način iskazuju temeljen poveznice za razgovor, razmjenu mišljenja i dijalog s drugim religijama i religioznom tradicijama. To Katolička Crkva trajno navješćuje i propovijeda te uvijek nastoji u razmišljanju polaziti od temeljne spoznaje o čovjeku i njegovu dostojanstvu.⁴²

Rasprave se vode na više razina i u različitim okolnostima s temom o novome odnosu prema nekršćanskim religijama. Međutim, ono što u tim raspravama trajno nedostaje jest temeljna teologija tih odnosa, ono što bi sve religije moglo povezivati s kršćanstvom te s kršćanskim gledanjem na religiozne fenomene. Ipak, u svemu se s vremenom oblikuju tri stava u kojima se očituje pokušaj uspostave neke nove norme međureligijskoga dijaloga. Ta tri su stava: *ekskluzivizam*, *inkluzivizam* i *pluralizam*. U ekskluzivistički stav se ubraja razmišljanje K. Bartha o religiji općenito, pa stoga i o kršćanstvu kao religiji. On kao 'sablazan' odbacuje religiozni govor o kršćanstvu, jer je samo osobna vjera jedini i pravi put spoznaje i čovjekova kršćanskoga hoda. K. Barth religiju i religije ocjenjuje kao čovjekovo iznašašće, koje čovjeka vodi u iluzorni svijet u kojemu bi, možda, mogao postati »kao Bog«. Zato i svako odbijanje religije i religijskih misli. Drugi stav zastupa K. Rahner, koji već svojom teorijom o »anonimnim kršćanima« zastupa mišljenje da se sve religije, ustvari, nalaze na putu prema Kristu i prema kršćanstvu. Treći stav je takozvani pluralistički stav odnosa među religijama. U biti, po toj su teoriji sve religije jednake, jer ni jedna u posjedu nema cjelinu istine, nego sve zajedno, svaka na svoj način upućuje na istinu, koja se u povijesti ne može do kraja ni dosegnuti ni spoznati.

Tako pluralistička teologija religija unosi i jednu novu viziju tih odnosa, koja je u sebi vrlo kompleksna, jer se ovdje radi o spoznaji fenomena i njihove ukorijenjenosti u nespoznatljivoj istini. »To je jasno vidljivo na jednome od njezinih utemeljitelja i najizvršnijem predstavniku, američkomu prezbiterijancu J. Hicku, čije se filozofsko polazište nalazi u Kantovu razlikovanju između *fenomenon* i *no-umenon*. Nikad ne možemo uočiti zadnju realnost u sebi samoj, nego uvijek samo njezino pojavljivanje i to na naš način opažanja kroz različite 'leće'. Sve što opažamo nije prava stvarnost kako je ona sama u sebi, nego njezin odražaj u skladu

---

⁴¹ »The Speech of the Holy Father John Paul II to Young Muslims during his Meeting with them at Casablanca – Morocco – August 19th. 1985.«, u: *Seminarium I*, 1986., str. 13-22., ovdje str. 16.

⁴² »The image of man, the centre piece of creation, fashioned in God's likeness and endowed with intellect and free will, is at the root of civilised Europe. What is called for is a true Christian Humanism where man's basic dignity will be recognised, respected and revered. That is truth that the Church has consistently preached and tried to practise.« P. POUPARD, »Christianity: The Foundation of European Civilisation«, u: *Cultura e fede*. Pontificium Consilium de Cultura, Civitas Vaticana, VIII, 4, 2000., str. 300-308., ovdje str. 305.

s našim mjerilima ... Apsolutno, odnosno sam Apsolutni, ne može biti u povijesti; u njoj ima samo modela, samo idealnih likova koji nas usmjeravaju prema onome posve Drugom koje se kao takvo ne može 'uhvatiti' u povijesti.«⁴³ J. Hick je na taj način unio dovoljno razloga za vrlo opširne rasprave na temu teologije religija. Uz J. Hicka može se pribrojiti vrlo izazovna rasprava koju je uzrokovao B. Stubenrauch⁴⁴ te svojim knjigama o toj temi katolički teolog i profesor J. Dupuis.⁴⁵ Upravo zbog svojih stavova i novih postavki u teologiji religija teolog J. Dupuis je imao poteškoća s Rimom. »Ali kao najistaknutiji zastupnik pokušaja posredovanja treba prije svega spomenuti J. Dupuis, koga pluralisti dakako jasno uvrštavaju među 'inkluziviste'. S njegovim djelom pozabavila se i Kongregacija za nauk vjere, jer uza svu vjernost jedincatosti Isusa Krista prosječan čitatelj morao je u njemu razabrati sklonost prema pluralističkoj poziciji. Dijalog je doveo do jednoga Priopćenja (*Notificatio*), u kojemu su sporazumno bile razjašnjene za J. Dupuisa bitne točke, pa je time također jasno obilježeno razgraničenje prema pluralizmu.«⁴⁶ Za bolje razumijevanje čitave problematike valja imati pred očima i vrlo zanimljivu knjigu njemačkoga katoličkog teologa H. Menkea.⁴⁷

2. Razdoblje nove paradigme: relativizam

Ipak, pri koncu dvadesetoga stoljeća, oko 1990. godine, sve više dolazi na vidjelo stvarna problematika religija i njihova vrednovanja, a to je relativizam kao suvremena duhovna odrednica u pristupu toj problematici. Relativizam je samo konac jednoga dugoga procesa koji je u europskoj duhovnoj tradiciji dugo trajao i na koncu drugoga tisućljeća donio svoje najzrelije plodove u obliku relativizma. Filozofski korijeni relativizma nalaze se u mislima i spisima dvojice europskih filozofa koji su, zapravo, dovršili taj proces svojim filozofskim zaključcima. Ta su dva filozofa F. Nietzsche i M. Heidegger. F. Nietzsche odbija jedan ustaljeni, metafizički način govora kako o Bogu tako i o čovjeku. Njemu ne odgovara grčko-kršćanska metafizika te je odbija i traži nov govor. »Preklinjem vas, braćo moja, ostanite vjerni zemlji i ne vjerujte onima koji vam govore o nadzemaljskim

⁴³ J. RATZINGER, *Vjera, istina, tolerancija*, str. 107.

⁴⁴ Usp. B. STUBENRAUCH, *Dialogisches Dogma. Der christliche Auftrag zur interreligiösen Begegnung, Quaestiones disputatae 158*, Herder, Freiburg im Breisgau, 1995.

⁴⁵ J. DUPUIS, *Gesù Cristo incontro alle religioni*, Cittadelle editrice, Assisi, ¹1989., ²1991; ISTI, *Verso una teologica cristiana del pluralismo religioso*, Queriniana, Brescia, 1997., ³2000; ISTI, *Il cristianesimo e le religioni. Dallo scontro all'incontro*, Queriniana, Brescia, 2001., ²2002.

⁴⁶ J. RATZINGER, *Vjera, istina, tolerancija*, str. 46-47.

⁴⁷ Usp. K.-H. MENKE, *Die Einzigkeit Jesu Christi im Horizont der Sinnfrage*, Johannes Verlag, Freiburg, 1995.

nadama! Trovači su to, svjesno ili nesvjesno!«⁴⁸ Valjalo bi se, prema Nietzscheu, osloboditi metafizičke bolesti koja je vladala u misaonom svijetu tadašnje Europe. U korijenu takve filozofije stoji poznati Nietzscheov nihilizam, koji, s jedne strane, obezvjeđuje sve oblike metafizičke utemeljenosti stvarnosti, a s druge strane, ukazuje na besmislenost ljudske egzistencije.⁴⁹

M. Heidegger, sa svoje strane, filozofski razrađuje tezu da bitak kao trajno stanje ne postoji, nego se događa, istina je u trajnom pojavljivanju i nestajanju, nije stalna ni trajna.⁵⁰ Tako dolazi do destrukcije klasične, grčko-kršćanske metafizike i njezinih zaključaka. »Tu zadaću razumijemo kao destrukciju naslijeđene sastojine antičke ontologije, provedenu po niti vodilji pitanja o bitku, kao razbijanje te sastojine na izvorna iskustva u kojima bijahu dobivena prva i otada vodeća određenja bitka.«⁵¹ Bitak, kao podloga čitave stvarnosti, odnosno istina o kojoj se radije govori i raspravlja u filozofiji ovdje gubi svoju osnovnu odrednicu: ona nije trajna i sigurna istina, ona je sva u zgodama, događanjima, u nastajanju i nestajanju, u fenomenima ali ne i u stvarima. »Bitak nije više stabilna kategorija prisutnosti, već se, kod Heideggera, poima kao događaj, zgodna (Ereignis).«⁵² Neki od suvremenih mislilaca drže da je to kraj modernoga razdoblja i početak nečega novoga, u kojemu je, na koncu, sve relativno. »Nietzsche i Heidegger misle pak bitak radikalno kao događaj, i po njima je dakle odlučujuće upravo kada govorimo o bitku razumjeti u kojoj točki mi i bitak sam jesmo.«⁵³

U teologiji religija ovo ima i svoje novo govorno i pojavno ime koje danas izražava potrebu za nekim, do sada, ne ostvarenim komunikacijama, razgovorima i novim paradigmatama. Vrijeme je za »*teocentričnu paradigmatu*«, što bi značilo da više ne treba govoriti o razlikama u religijama, o njihovim karakteristikama i sadržajima, o njihovim ponudama, nego o čovjekovoj religioznoj, teološkoj relaciji prema Bogu. Sve su religije religiozne, odnosno sve su religije u središtu usmjerene ostvarenju relacija prema Bogu ili bogu, prema božanstvu ili božanstvima, prema nadnaravnom svijetu, koji je, u konačnici, u čovjeku samom. »Teocentrizam želi prevladati kristocentrizam, promijeniti perspektivu, učiniti koper-nikanski obrat ... Bog je transcendentan i neshvatljiv i zato ne možemo suditi o

---

⁴⁸ F. NIETZSCHE, *Tako je govorio Zaratustra*. Knjiga za svakoga i ni za koga, Mladost, Zagreb, 1983., str. 10.

⁴⁹ Usp. V. POSSENTI, *Il nichilismo teoretico e la 'morte della metafisica'*, Armando editore, Roma, 1995.

⁵⁰ Usp. M. HEIDEGGER, *Sein und Zeit*, 17. Auflage, Tübingen, 1993. Hrvatski prijevod Hrvoja Šarinića: M. HEIDEGGER, *Bitak i vrijeme*, Zagreb, 1985.

⁵¹ M. HEIDEGGER, *Sein und Zeit*, str. 22.

⁵² M. KRIVAK, *Filozofijsko tematiziranje postmoderne*, Zagreb, 2000., str. 66.

⁵³ G. VATTIMO, *Kraj moderne*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000., str. 7.

njegovim planovima našim ljudskim kategorijama, kao što, uostalom, ne možemo vrednovati ili uspoređivati različite religijske sustave ...»⁵⁴

Najbolja predstava toga novoga mišljenja može se naći kod dvojice suvremenih mislilaca koji to u svojim knjigama i prikazuju. To su, već spomenuti, John Hick⁵⁵ i Paul Knitter.⁵⁶ Takvo gledanje na religije spada u već navedeni pluralizam religija, u kojemu je najvažnija sastavnica odnos čovjeka prema Bogu, jer svaki je takav odnos jedno iskustvo nečega što se, do kraja, ne može iskusiti. »Bivši katolički svećenik P. Knitter je to jasno osjetio pa je pokušao prazninu u konačnici na kategorički imperativ reducirane teorije religije ispuniti i prevladati novom i sadržajnijom, konkretnijom sintezom Azije i Europe. Njegov je prijedlog da se religiji da nova konkretnost po povezivanju pluralističke teologije religija s teologijom oslobođenja ... Ono Apsolutno ne može se shvatiti, ali se može činiti.«⁵⁷ Na obzoru je novo i suvremeno poganstvo, u kojemu je ostao još samo čovjek koji je sam sebi bog. »Novo je poganstvo relativističko, subjektivističko i pragmatično. Ono kaže da smo mi tvorci moralnih vrijednosti. Ono drži da je moralni zakon ne samo ispisan u ljudskom srcu već da ga ljudsko srce samo piše... Jedino apsolutno je da apsolutno nema apsolutnih stvari ... To je stvarno politeizam: mnogo bogova, mnogo vrijednosti, mnogo ćudoređa.«⁵⁸ Stvara se novo religijsko lice Europe, koje je kod mnogih analitičara toga fenomena izazvalo nedoumicu i nejasnoću o čemu se zapravo radi!

3. Religijsko lice današnje Europe

Današnje religijsko stanje nalazi se u znaku *Novoga doba* ili *New Agea*. Novo doba – New Age, ili vrijeme Vodenjaka nakon vremena Ribe, astrološki je znak sadašnjeg vremena. Polazište je opća dezorijentacija u odnosu na postojeće vrednote u društvu i u čovjeku. To stanje neki nazivaju postmodernim stanjem, jer se moderno vrijeme na neki način urušilo i izgubilo svoj sjaj i obećanja. Vrijednosna ljestvica je sada sasvim drugačija: to je mješavina različitih ponuda pluralnoga

⁵⁴ MEĐUNARODNO TEOLOŠKO POVJERENSTVO, *Kršćanstvo i religije*, KS, Zagreb, 1999., br. 12.

⁵⁵ Usp. J. HICK, *Religion. Die menschliche Antworten auf die Frage nach Leben und Tod*, Diederichs Verlag, München, 1996. Originalno izdanje je na engleskom jeziku: *An Interpretation of Religion*, Macmillan, London, 1989.

⁵⁶ Usp. F. P. KNITTER, *No Other Name! A Critical Survey of Christian Attitudes toward the World Religions*, New York, 1985; ISTI, *Die Zukunft der Erde. Die gemeinsame Verantwortung der Religionen*. Mit einem Vorwort von Hans Küng, Kösel Verlag, München, 1998. Naslov engleskoga originala je *One Earth Many Religions. Multifaith Dialog and Global Responsibility*, Orbis Books, Maryknoll NY, 1995.

⁵⁷ J. RATZINGER, *Vjera, istina, tolerancija*, str. 110-111.

⁵⁸ P. KREEFT, *Kršćanstvo i druge religije*, Verbum, Split, 2005., str. 49-50.

vrijednosnog tržišta, različitih životnih uvjerenje i vjerovanja, načina života i stila. »Postmodernost stanje bi bilo, prema onome što se smatra njegovom bitnom značajkom, mješavina oblika ili, sagledano kroz prizmu svakidašnjeg življenja, miješanje različitih modela ponašanja ... Prihvatanje raznolikih životnih načina, čime se pokazuje prisustvo različitih priča, ideologema, vodi i prema gubitku osobnosti.«⁵⁹ Život se gradi na mnoštvu različitih vrednota, koje u jednoj mješavini čine novu vrednotu. Radi se, dakle, o čistom sinkretizmu. Uz sinkretizam usko ide i ezoterizam, blizak toj kulturološkoj pojavi. Ezoterizam je čovjekov spoznajni hod prema sebi samome, prema svojoj nutрини u kojoj se nada otkriti svoje skriveno biće. Budući da je temelj ezoterizma vjerovanje kako između čovjeka i čitave stvarnosti postoji jedinstvo, očitovano u njegovoj skrivenosti, potrebno je sebe istražiti i očitovati pred sobom. »Put ezoterizma je jasan: ulazi se u vlastitu nutarnost da bi se tamo preko spoznaje doprlo do posebnog oblika prosvjetljenja i osobnog spasenja.«⁶⁰ S ezoterizmom je povezana suvremena gnoza i svi njezini sastavci današnje kulture.

Nova i suvremena kultura polazi od svih spoznaja koje su nastale u posljednjih nekoliko stoljeća razvoja europskoga duha. Danas se čovjek vraća majci Zemlji, Geji, i vjeruje da je usko s njom povezan te da sam čini sastavnicu Zemlje, shvaćenu kao sveopću stvarnost. U osnovi, tu se radi o suvremenom holizmu, koji naučava opstojnost univerzalne energije koja povezuje sva bića. »U središtu ideologije novog doba je holizam, načelo cjeline, oštro suprotstavljeno klasičnoj znanosti. Svaka tvar u svojoj biti ne bi bila materijalna. Svekoliku realnost čini energija. Krajnji cilj ideologije o kojoj razgovaramo jest interiorizacija (pounutrenje) holizma kako bi se postigla osobna preobrazba pojedinca, a kad se nakupi kritična masa preobraženih pojedinca promijenit će se postojeća civilizacija.«⁶¹ Upravo je tu spomenuta jedna od najopasnijih pojava suvremene civilizacije: pokušaj promjene čovjekove svijesti! I tu počinje kriza današnjega čovjeka. Na koncu, cilj i samoga New Age je pokušaj čovjeka učiniti novim bićem, novom stvarnošću, koja je, u konačnici, i najveća zabluda ovoga vremena. »New Age svodi religiju zapravo na antropologiju; čovjek stvara Svemir i Boga, Svemir i čovjek su jedno, čovjek je Bog.«⁶²

Dakle, jedna nova religioznost s poznatim istočnjačkim korijenima hinduizma i budizma u današnjim okolnostima. Jer, konačni cilj svega je spoznaja samoga

---

⁵⁹ T. MARTINIĆ, *Postmoderna, svakidašnjica, komunikacija*, Opatija, 1994., str. 13.

⁶⁰ J. JUKIĆ, »Nove društvene prilike i ezoterično-okultna religioznost«, u: M. NIKIĆ, *Novi religiozni pokreti*. Filozofski niz, FTI, Zagreb, 1997., str. 108-149., ovdje str. 129.

⁶¹ B. MATIJACA, »New Age zloćudna je misao sa svim obilježjima totalitarnog tipa«, u: *Nedjeljni Vjesnik*, 8. veljače 2004., str. 15.

⁶² H. LASIĆ, »New age – 'nova religija' modernog doba«, u: NIKIĆ, M. (ur.), *Novi religiozni pokreti*, Filozofski niz, FTI, Zagreb, 1997., str. 181-200., ovdje str. 190.

sebe, samospoznaja: »Čovjek je božansko očitovanje, samo on toga nije svjestan. Do te spoznaje dolazi se ezoterijskim putem ulaženjem u samog sebe, otkrivanjem odnosa koji nas ujedinjuje s Bogom i božanskim svijetom, otkrivanjem jedinstva s Bogom i svijetom.«⁶³ Izvori takvih spoznaja leže u nasljeđu europske misli koja počinje I. Kantom, posebice s njegovim agnosticizmom i subjektivizmom, potom u europskom individualizmu, psihologiji S. Freuda i njegova učenika C.G. Junga, a posebice pod utjecajem istočnjačkih religijskih tradicija meditacije, nirvane i ugradnje vlastite osobe u svemir i prirodne sile.⁶⁴ »Gubitak vjere u ideale i vrijednost modernog doba, koji se počinje sve izrazitije manifestirati u našem stoljeću, ima za posljedicu tzv. postmodernizam u kojemu je privlačna snaga spomenutih modernih ideala oslabila, pa se na duhovnopovijesnoj sceni pojavljuju i njima oprečni trendovi kao što su iracionalizam i pesimizam, egzistencijalizam i filozofija apsurdna, fragmentacija istine i stvarnosti, komercijalizam i konzumizam iz zabave, ponovno probuđen interes za sveto i religiozno.«⁶⁵

Kršćanstvo se nalazi u velikom izazovu razmišljanja o svojim osnovnim vrijednostima i vrednotama. Ono što je srž i bit kršćanstva nalazi se u Evanđelju i to u životu predstavlja i Božansko i ljudsko. A upravo je to danas dovedeno u krizu. Za neke postmodernizam znači 'smrt Boga' i s tim iščeznuće religije kao takve. Za druge je to razdoblje povratka vrednotama na nov način i s novim jezikom te novome otkrivanju vrednota. Možda je za današnjega čovjeka i ljestvicu njegovih vrednota, za njegov svijet spoznaja današnje kulture i jedna misao vrlo tragična: »Kompjutor postaje supstituirajuća svijest postmodernoga čovjeka«⁶⁶. U traženju vrijednosti današnji čovjek mora imati neke osnovne i općenite vrijednosti. To je i zadaća propovijedanja suvremene Crkve Kristove, ali i njezina današnja posebna skrb. »Poslanje svake partikularne Crkve u Europi jest voditi računa o žeđi za istinom svake osobe i potrebi za autentičnim vrijednostima koje bi nadahnule narode na Kontinentu. Obnovljenom energijom ona mora svjedočiti novinu koja

⁶³ *Isto*, str. 193.

⁶⁴ »Osnovna je misao da je 'Bog' duboko unutar nas samih. Mi smo Bogovi i svoju neograničenu moć otkrivamo otklanjajući jednu za drugom naslage neautentičnosti. Što više uvidamo taj potencijal, to se on više ostvaruje pa u tom smislu *New Age* poima *theosis* kao pobožanstvenjenje ili, preciznije, spoznavanje i prihvaćanje naše božanske naravi. Prema nekima, živimo u 'razdoblju u kojem naše shvaćanje Boga treba interiorizirati: od izvanjskoga Svemogućeg Boga prema Bogu kao dinamičkoj i stvarateljskoj sili koja se nalazi točno u središtu svega bića: Bog kao Duh'«. PAPINSKO VIJEĆE ZA KULTURU – PAPINSKO VIJEĆE ZA MEĐURELIGIJSKI DIJALOG, *Isus Krist – donositelj vode žive*. Kršćansko promišljanje o »New Ageu«, Verbum, Split, 2003., str. 57.

⁶⁵ I. DEVČIĆ, »Antikršćanski karakter nove religioznosti«, u: M. NIKIĆ, (ur.), *Novi religiozni pokreti*, Filozofski niz, FTI, Zagreb, 1997., str. 213-232., ovdje str. 215.

⁶⁶ M. KRIVAK, »Filozofijsko tematiziranje Postmoderne«, u: *Filozofska istraživanja* 76, 1/2000., str. 153-167., ovdje str. 156.

joj daje život. To znači započeti dobro osmišljeno kulturno i misionarsko djelovanje, pokazujući djelovanjem i uvjerljivim obrazloženjima kako nova Europa treba iznova pronaći svoje krajnje korijene. U tom kontekstu, oni koji se nadahnjuju evanđeoskim vrijednostima trebaju odigrati bitnu ulogu, koja je dio čvrstog temelja na kojem valja izgraditi humaniji i mirniji suživot što ga poštuju svi i svaki pojedinac.«⁶⁷

Vrednote su u ljudskom životu uporišta, osloni i osnove na kojima se čovjek razvija i raste te sazrijeva kao zrela ljudska osoba. Svoju ljestvicu vrednota kršćanin nalazi u Kristu. »On je mnogo više: Prauzor onoga što je dobro, kreposno i savršeno. Po njemu znamo što je čovjek, odakle dolazi, kamo ide i što je u njemu. U Kristu, savršenoj slici nebeskog Oca, ne vidimo samo Oca koji je jedini dobar. U njemu mi vidimo i lice novoga čovjeka. Krist svojim životom, svojom riječju i svojim djelom raskrinkava samodopadnoga čovjeka, sputanog u svoj 'ja'. On nam pokazuje čovjeka, koji, napuštajući priljubljenost uz svoj 'ja', nalazi svoju pravu osobnost u službi bližnjemu. U Kristu postaje vidljiv jedan novi odnos prema Bogu, prema sučovjeku i prema svakom stvorenju.«⁶⁸ Kršćanstvo, dakle, počiva na jednoj ljestvici vrednota, koja je drukčija od prolaznih suvremenih vrednota. Ono mora stvarati i uvijek iznova posvješćivati vrednote ljubavi, a to se najbolje očituje u teologiji vrednota zajedništva. »Ivan Pavao II. inzistira da je zajedništvo, koje je glavna i središnja stvarnost u samoj Crkvi, a koja je vjernički i milosni odraz trojstvenog zajedništva Oca i Sina u Duhu Svetom, temeljni najopćenitiji model za uređenje svakog ljudskog društva.«⁶⁹

4. Zaključak: izazovi za katoličku teologiju religija

Odnos Katoličke Crkve prema nekršćanskim religijama bio je jedna od manjih tema na zasjedanjima Drugoga vatikanskog sabora. Međutim, ta je tema s vremenom rasla i narastala tako da je to danas jedno od najvažnijih tema suvremene katoličke religijske misli. Kroz mnoga je stoljeća za taj odnos u Katoličkoj Crkvi bila odlučujuća formula iz ranih kršćanskih vremena koja u sebi sažimlje višeslojnu problematiku rane Crkve: »Extra Ecclesiam nulla salus!«⁷⁰ Iako je u

---

⁶⁷ IVAN PAVAO II., *Ecclesia in Europa*. Postsinodalna pobudnica o Crkvi u Europi, Verbum, Split, 2003., br. 21.

⁶⁸ B. HÄRING, »Promatranje vrednota s kršćanskog gledišta. Ljestvica vrednota, njihova hitnost, poredak i oživotvorenje«, u: *Bogoslovska smotra*, 2/1965., str. 176-186., ovdje str. 177.

⁶⁹ T. ŠAGI-BUNIĆ, »Što ste učinili jednome od moje najmanje braće?. Razmišljanje o polazištu civilizacije ljubavi«, u: *Svesci*, 100/2000., str. 5-14., ovdje str. 11-12.

⁷⁰ »Još pedeset godina prije otkrića Amerike ekumenski je koncil u Firenci (1442.) definirao učenje 'izvan Crkve nema spasenja', koje je nakon Origena, a osobito nakon Ciprijana, postalo tradicionalno. I to snažnim riječima Augustinova učenika Fulgencija Ruspiskog: 'Sveta Rimska crkva ... čvrsto vjeruje, ispovijeda i naviješta da nitko izvan Katoličke crkve, bio poganin ili Židov,

svojem izvornom tekstu ova formula više bila upućena tumačenju pravovjerja, nego same religioznosti, ona je ostala kroz skoro dva tisućljeća kao važeća formula.⁷¹ »Katolička teologija zadržala je formulu ‘Izvan Crkve...’, ali se odmah mora priznati, da je ona danas razumije u drugačijem smislu nego njezini tvorci: Origen i sveti Ciprijan.«⁷² Na Drugom vatikanskom saboru sadržaj se te formule mijenja, dobiva nove horizonte i nove pravce. Tako Konstitucija *Lumen gentium* o Crkvi unosi novi duh u međureligijski govor kad tvrdi: »Svi su ljudi pozvani u novi Božji Narod... Svi su dakle ljudi pozvani na ovo katoličko jedinstvo Božjega Naroda, koje označuje i promiče opći mir; i njemu na razne načine pripadaju ili su upućeni bilo vjerni katolici bilo drugi koji vjeruju u Krista, bilo napokon uopće svi ljudi, milošću Božjom pozvani na spasenje« (LG 12).

To je opći stav Sabora koji će se još jasnije očitovati u nastavku ovoga teksta. »Oni napokon koji još nisu primili Evanđelje, na različite se načine svrstavaju u Božji Narod... Sve što se kod njih nalazi dobro i istinito Crkva smatra *pripravom* za Evanđelje i kao dano od Onoga koji rasvjetljuje svakoga čovjeka da napokon ima život vječni« (LG 16). Takav stav sve više ulazi u praksu i život Crkve te ona nastoji to što više ucijepiti u svijest svih onih koji su danas zadušeni za evangelizaciju: »U njima svima nalazimo bezbrojne ‘klice Riječi’ i mogu biti prava ‘priprava za Evanđelje’, da ponovimo zgodnu riječ II. vatikanskog sabora koju je preuzeo od Euzebija Cezarejskoga«⁷³. Slične se misli susreću i u Katekizmu Katoličke Crkve, koji nastavlja misli o novim odnosima s nekršćanskim religijama te u sebi sažimlje čitavu saborsku teologiju prema nekršćanima.⁷⁴ »U drugim religijama Crkva priznaje traženje, ‘još u sjeni i slikama’, nepoznatog ali bliskog Boga, jer on svima daje život, dah i sve drugo i jer hoće da svi ljudi budu spašeni. Tako, Crkva smatra sve dobro i istinito što se može naći u religijama ‘kao pripravu na Evanđelje i kao dar Onoga koji rasvjetljuje svakoga čovjeka da bi napokon imao život’« (KKC 843).

A u vezi s starom formulom »*Extra Ecclesiam nulla salus*« Katekizam upućuje na riječi Konstitucije *Lumen gentium*: »Oslanjajući se na Sveto pismo i Pre-

---

nevjernik ili pak shizmatik – neće steći život vječni, naprotiv bit će bačen u vječni oganj koji je pripravljen za đavla i njegove anđele, ako se prije smrti ne priključi njoj (svetoj Rimskoj crkvi)». Dakle, svi koji su vani jesu ‘massa damnata’, izgubljena gomila, isključena od spasenja«. H. KÜNG, *Christ sein*, R. Pieper & Co. Verlag, München, 1974., str. 89.

⁷¹ O ovoj problematici može se vidjeti: Y. CONGAR, *Ausser der Kirche kein Heil. Wahrheit und Dimensionen des Heils*, Essen, 1961; W. KERN, *Außerhalb der Kirche kein Heil?*, Herder, Freiburg, Basel, Wien, 1979.

⁷² Y. CONGAR, *Ausser der Kirche kein Heil*, str. 112.

⁷³ PAPA PAVAO VI., *Evangeliij nuntiandi – Navještanje Evanđelja*. Apostolski nagovor o evangelizaciji u suvremenom svijetu, KS, Zagreb, 2000., br. 53.

⁷⁴ HRVATSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA, *Katekizam Katoličke Crkve*, Glas Koncila, Zagreb, 1994.

daju, Sveti sabor uči da je ta putujuća Crkva potrebna za spasenje. Jedino je naime Krist Posrednik i put spasenja, prisutan među nama u svome tijelu, koje je Crkva; a naglašavajući izričito potrebu vjere i krštenja, on je potvrdio i potrebu Crkve, u koju ljudi ulaze po krštenju kao kroz vrata. Zato se ne bi mogli spasiti oni ljudi koji, iako im nije nepoznato da je od Boga po Isusu Kristu Katolička Crkva ustanovljena kao potrebna, ipak ne bi htjeli u nju ili ući ili pak u njoj ostati« (LG 14). Crkva ima pred očima pravu i jedinu istinu koju nosi, a koju je primila u Objavi Isusa Krista: »Kraljevstvo je Božje krajnji cilj svih ljudi. Crkva koja je 'klica i početak' (LG 5, 9) Kraljevstva Božjega, prva treba poći tim putem prema Kraljevstvu i pokrenuti sav ostali ljudski rod prema Njemu ... Takov gledanje navelo je oce II. vatikanskog sabora da ustvrde kako u nekršćanskim vjerskim predajama postoje 'dobre i istinite stvari' (OT 16), 'dragocjeni, religiozni i humani elementi' (GS 92), 'kontemplativne predaje' (AG 18), 'počela istine i milosti (AG 9), 'klice Riječi (AG 11. 15), 'zrake istine što prosvjetljuje sve ljude' (NA 2)«⁷⁵. Bez obzira na snagu i jačinu 'klice' ili 'zrake' one Istine koja se u Isusu Kristu objavljuje, katolička će teologija morati još više naglašavati jedinstvenost Istine u osobi Isusa Krista, a posebice samo razumijevanje onoga što se u teologiji zove spas i spasenje te na toj kategoriji graditi međureligijski dijalog.⁷⁶

Za jednu cjelovitiju teologiju religija potrebno je još puno rada. Potrebna su, prije svega, temeljna teološka polazišta od kojih bi se potom mogla razviti složenija podloga za vrednovanje nekršćanskih religija u okviru kršćanskoga govora. Suvremeni govor Crkve ukazuje na temeljnu zakonitost toga govora koji mora polaziti od 'središta vjere' Crkve, ili, kako to neki analitičari kažu, kršćanin mora poći od 'poštivanja samoga sebe': »Zanimanje za istinu drugoga dijeli zajedno s ljubavlju strukturalnu pretpostavku poštivanja samoga sebe. Osnova je svake komunikacije, kao i dijaloga među religijama, priznavanje zahtjeva za istinom. Ali kršćanska vjera ima vlastitu strukturu istine: religije govore 'o' Svetom, 'o' Bogu, 'o' njemu, 'umjesto njega' ili 'u njegovo ime'; jedino u kršćanskoj religiji sam Bog govori čovjeku u svojoj Riječi. I samo taj način govora omogućuje čovjeku

---

⁷⁵ TAJNIŠTVO ZA NEKRŠĆANE, *Stav Crkve prema sljedbenicima drugih religija*, KS, Zagreb, 1985., br. 25-26.

⁷⁶ »Teologija religija zaživjela je unutar katoličke teologije kao zaseban traktat, ali još smo podosta daleko od toga da čitava teologija aktivira svoju međureligijsku dijalošku dimenziju. To se tek ima zbiti. Vjerujem da će od toga imati koristi ne samo praktični dijalog s religijama nego da će to dovesti i do produbljenog shvaćanja velikih istina kršćanske vjere. Pa tako primjerice, da s time i završim, kada je riječ o spasenju, odnosno o konačnom oslobođenju, koje na ovaj ili onaj način poznaju uglavnom sve religije, teologija će uvijek trebati pokazati jedinstvenost kršćanskog spasenja u Isusu Kristu. Spasenje u Isusu Kristu znači oslobođenje od grijeha i smrti, a posebice dar vječnog života koji fragmentarno biva anticipiran već u povijesnom eonu.« N. BIŽACA, »O ulozu proučavanja religija unutar studija katoličke teologije«, u: *Crkva u svijetu*, 39 (2004.), br. 3., str. 374-410., ovdje str. 409.

da postane osoba, u pravom smislu, u zajedništvu s Bogom i sa svim ljudima. Bog u trima osobama je srce ove vjere«. ⁷⁷ Prosuđivati neku nekršćansku religiju, je li ona i nositeljica spasenjske istine, može se učiniti tek ako se njen nauk mjeri s naukom Isusa Krista: »Tvrđnja da u religijama mogu postojati spasenjski elementi po sebi ne uključuje zaključak o prisutnosti takvih elemenata u svakoj konkretnoj religiji. S druge strane su ljubav prema Bogu i ljubav prema bližnjemu, što je konačno omogućio Krist, jedini posrednik, jedini put da se dođe do samog Boga. Religije mogu biti nositeljice spasenjske istine samo ako ljude vode istinskoj ljubavi. Ako je točno da se to može naći i u onima koji ne prakticiraju neku religiju, izgleda da bi prava ljubav prema Bogu morala voditi religioznom poklonstvu i praksi u jedinstvu s drugim ljudima.« ⁷⁸

Spoznavajući Boga čovjek spoznaje i samoga sebe u Bogu, jer mu drugačije spoznaje nema tko pružiti. Sam sebi stvoriti istinu, kako je to danas vrlo aktualno, istovremeno je i velika zabluda. »Prepušten sam sebi, čovjek ne može dati smisao povijesti i ljudskim naporima: život ostaje bez nade.« ⁷⁹ Čovjek je duboko religiozno biće, bez obzira na oblik religije i nauka koji ona ima. ⁸⁰ Za Crkvu je to temeljna spoznaja i kada govori o Kristu, ali i kada govori o ljudima drugih i drugačijih religijskih tradicija. »Tako se rečenici *extra Ecclesiam nulla salus* vraća njezin prvotni smisao: poticati na vjernost članova Crkve. Ta rečenica, upotpunjena onom općenitijom *extra Christum nulla salus*, nije više u suprotnosti s pozivom svih ljudi na spasenje.« ⁸¹ Ostaje još velika zadaća razrade teologije religija i utemeljeniji dijalog s njima. Međutim, taj je posao je već započeo, on se odvija u većim ili manjim zahvatima na razini svih velikih religija danas u svijetu. Pravi problem koji se ne odnosi samo na katoličku teologiju i njezin odnos prema religijama nalazi se u današnjem pojavnom obliku jedne globalne, univerzalne i sinkretističke religioznosti.

Ovdje više nije u pitanju dijalog, prihvaćanje ili odbacivanje, nego suvremeni izazov za sve religije koja se najbolje očituje kao sinkretistička i ezoterična reli-

⁷⁷ MEĐUNARODNO TEOLOŠKO POVJERENSTVO, *Kršćanstvo i religije*, br. 103.

⁷⁸ *Isto*, br. 87.

⁷⁹ IVAN PAVAO II., *Ecclesia in Europa*, br. 44.

⁸⁰ »Kad govorimo o religiji, riječ je prije svega o religiji kao sveopćoj pojavi koja je povezana s poviješću čovječanstva od samih njezinih početaka. Zatim je riječ o različitim nekršćanskim religijama te, napokon, o samom kršćanstvu. Koncilski dokument posvećen nekršćanskim religijama na osobit je način ispunjen dubokim poštovanjem prema velikim duhovnim vrijednostima, dapače ondje se to posebno poštovanje odnosi na prvenstvo onoga što je duhovno te se u životu čovječanstva izražuje kroz religiju, kroz moralnost s izravnim odrazima na svu kulturu. Crkveni su Oci s pravom u različitim religijama vidjeli različite odraze jedine istine poput 'klicâ Riječi'«. PAPA IVAN PAVAO II., *Redemptor hominis – Otkupitelj čovjeka.*, Enciklika, KS, Zagreb, 1980., br. 11.

⁸¹ MEĐUNARODNO TEOLOŠKO POVJERENSTVO, *Kršćanstvo i religije*, br. 70.

gijska ponuda koja danas traži stav svih religioznih ljudi i religijskih učenja. U tome projektu čovjek ostaje, na koncu, sam sa sobom, što je za današnje vrijeme, zapravo, najveća iluzija i promašaj. Upravo jer se boji biti sam u životu i u smrti, čovjek u religiji traži sigurnost i, konačno, mir. I tu se moraju sve religije zapitati o vlastitom identitetu, vlastitoj doktrini i spasenjskoj 'ponudi' svojih vjerovanja. Najgora je za današnjeg čovjeka ideja New Agea o samospasu, koja se već u povijesti više puta pokazala kobnom i promašenom varijacijom na temu o ljudskoj samoći i egzistencijalnoj osamljenosti. Ta iluzija je danas opet na djelu!⁸²

Summary

APPROACHING THE RELIGIOUS ISSUE BASED ON COUNCIL GUIDELINES AND TODAY'S DEVELOPMENT

The article is divided into three sections relating to the analysis and description of religious issues before, during and after the Second Vatican Council (1962-65).

*Section One: Pope John XXIII proclaimed on 25th January 1959 preparations for the Second Vatican Council. It was a time when the Church faced the effects of modernist opinion, secularisation and its total marginalisation in contemporary society. The problem mostly occupying the Church prior to the Council was the position and role of the Church in a modern, scientific and technical world. Hence the Pope's call for a council. In this period, the Church's relationship towards non-Christian religions was based on the early Church's norm *Extra Ecclesiam nulla salus*, whereby all non-Christian religions were false, while Christianity was the only true religion. In the aforementioned period, there were calls for a necessary re-examination of the Catholic Church's relationship towards non-Christian religions, however, it seems that this issue was not important enough at the time. In order to resolve some of the problematic views in Europe, as well as in the Church in relation to the Jewish people especially during the Second World War, Pope John XXIII forwarded to the Council's Preliminary Committee the issue relating to the Jewish people. Hence, this new religious topic began to run its course.*

Section Two: Since the topic surrounding the Jewish people, valuing the faith of Jewish history, the atrocities surrounding the holocaust in the Second World War was insisted

---

⁸² »New Age središnju ulogu dodjeljuje čovjekovom 'sebi'. 'Vi ste oni koji se spašavate kada, služeći se sami sobom, stvarate kozmičku snagu', kaže New Age. Bez obzira na udruženost svih zvijezda, svih istočnjačkih religija i gurua, svih recepata za sreću, bezbrojnih psiholoških tehnika i koncepata više ili manje znanstvenih, New Age nas ostavlja sasvim same. Moramo se sami pobrinuti i biti spasitelji nas samih. Stoga, poslije dugih lutanja s ciljem bježanja, čovjek New Agea vraća se točno na početak: opsesiji vlastitog djelovanja, od koje se grozi. Ponovno se mora spasiti sam«. G. DANNEELS, *Krist ili Vodenjak? Katolička prosudba sekti i New Agea*, Verbum, Split, 2000., str. 71.

upon, some council fathers also wanted a statement on Islam and the Muslims, particularly since religious issues in the Palestinian region were accentuated at that time. The topic further escalated, finally encompassing the Asian religions such as Hinduism and Buddhism. Pope Paul VI on 6th August 1964 issued the encyclical *Ecclesiam Suam* announcing universal dialogue with the whole world: in the Church itself, with other Christians, with non-Christians and those who do not believe, in other words, with all people of good will. The religious issue of the Second Vatican Council receives its ecclesial basis whereby a new relationship with non-Christian religions is built. The Second Vatican Council addressed this issue and its solution in the declaration *Nostra Aetate* on the Catholic Church's relationship towards non-Christian religions. The document principally contains a new norm suggesting that non-Christian religions are a »spark, ray, seed of the Truth« found in the fullness of Jesus Christ. Non-Christian religions are, according to conciliar theology, a 'preparation for the Gospel'!

Section Three: The third section of the article endeavours to investigate the period after the Second Vatican Council leading to discussions on non-Christian religions. Theologians became aware of an absence of a correct theology of religions, which could offer a final answer to the question: are non-Christian religions a way to salvation, or are they only a sign or preparation for the salvific path? These discussions presented three opinions of non-Christian religions: exclusive (K. Barth), inclusive (K. Rahner) and pluralistic views (J. Hick, P. F. Knitter). Alongside the issue of Christian and non-Christian religions at the European level of philosophical thought, there appears a mainstream current in contemporary culture called general relativism endeavouring to eradicate every absolutism in reality, and introduce a new culture and tradition called the New period, or the time of the New Age. In order to more fully understand this issue, it is necessary to mention that today there prevails the theory of self-divination ('theosis') of man with the aid of esotericism, syncretism and globalisation of the great world religions. What was at the start of the Second Vatican Council only a hint of a new solution – the Catholic Church's relationship towards non-Christian religions – places today all religious values in a serious crisis.

Key words: 'deicidium', anonymous Christian, *Ecclesiam suam*, dialogue, rays of Truth, *Nostra Aetate*, relativism, theocentrism, esotericism, theology of religions.